

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ (490 Π.Χ.)

ΔΡ ΠΗΓΗ Π. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΡΑΤΟΥ

Την εποχή του μεγάλου βασιλέα των Περσών Δαρείου (522-486 π.Χ.) η αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών είχε ήδη εδραιωθεί ως η κυρίαρχη δύναμη σε ολόκληρη την Ανατολή. Οι προκάτοχοί του είχαν κατορθώσει με διαδοχικές επεκτατικές εκστρατείες να διευρύνουν σημαντικά τα σύνορα του κράτους τους και να υποτάξουν όλες τις γειτονικές τους περιοχές. Ο ίδιος ο Δαρείος επεκτάθηκε προς τα βορειοδυτικά, καταλαμβάνοντας τη Θράκη, την ανατολική Μακεδονία, τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και τα δυτικά παράλια του Εύξεινου Πόντου, ενώ πραγματοποίησε μία μεγάλη εκστρατεία στην ανατολική Ευρώπη, εναντίον των Σκυθών. Ως αποτέλεσμα, η περσική αυτοκρατορία στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. διέθετε τεράστια έκταση, υπηκόους διαφόρων φυλών, οικονομική ευρωστία και πανίσχυρο στρατό, και εκδήλωνε την επιθυμία να κυριαρχήσει σε ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο.

Ανάμεσα στις περιοχές που τέθηκαν υπό τον περσικό έλεγχο ήταν και οι ευημερούσες ελληνικές πόλεις της Ιωνίας, οι οποίες υπέστησαν σημαντικές αλλαγές στην πολιτική και οικονομική τους κατάσταση. Οι τύραννοί τους ήταν τοποθετημένοι από τους Πέρσες ή φιλικά προσκείμενοι σε αυτούς, και η αυτονομία των Ελλήνων είχε περιοριστεί σημαντικά. Επί πλέον, οι περσικές κατακτήσεις σε όλη την ανατολική Μεσόγειο έπληξαν ουσιαστικά την εμπορική δραστηριότητα των ιωνικών πόλεων, καθώς οι περιοχές με τις οποίες τηρούσαν συναλλαγές είτε καταστράφηκαν ή πέρασαν και αυτές στον έλεγχο των Φοινίκων, της άλλης μεγάλης ναυτικής δύναμης της Μεσογείου, που ανήκε στο περσικό κράτος.

Οι συνθήκες αυτές οδήγησαν, το 499 π.Χ., στην ιωνική επανάσταση, στην εξέγερση, δηλαδή, των ιωνικών πόλεων κατά της περσικής αυτοκρατορίας και στη διεκδίκηση της αυτονομίας τους. Η έλλειψη, όμως, καλής οργάνωσης και κοινού πολεμικού σχεδίου οδήγησε στην καταστολή της επανάστασης από τους Πέρσες και στην καταστροφή της σπουδαιότερης ελληνικής ιωνικής πόλης, της Μιλήτου, το 494 π.Χ. Στον αγώνα αυτό των Ιώνων έλαβαν μέρος και δύο πόλεις της κυρίως Ελλάδας, ανταποκρινόμενες στην έκκλησή τους για βοήθεια: η Αθήνα, που έστειλε είκοσι πλοία και η Ερέτρια, που έστειλε πέντε. Τα πλοία αυτά, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (5.97), έγιναν «αρχή κακών και για τους Έλληνες και για τους βαρβάρους», καθώς προκάλεσαν τις δύο εκστρατείες του Δαρείου κατά της κυρίως Ελλάδας, που πραγματοποιήθηκαν στα επόμενα χρόνια. Μάλιστα, ο αρχαίος ιστορικός παραδίδει την πληροφορία, ότι ο μεγάλος βασιλιάς είχε αναθέσει σε έναν υπηρέτη του να του υπενθυμίζει συνεχώς τους Αθηναίους (Ηρόδ. 6.94).

Η πρώτη περσική εκστρατεία πραγματοποιήθηκε το 492 π.Χ., με επικεφαλής το γαμπρό του Δαρείου, Μαρδόνιο. Ξεκίνησε από την Κιλικία, πέρασε τον Ελλήσποντο και κατευθύνθηκε στη βόρεια Ελλάδα, με σκοπό να επαναφέρει την τάξη στην περιοχή, έπειτα από τις αναταραχές που είχε προξενήσει η ιωνική επανάσταση. Ο περσικός στρατός έφθασε μέχρι τη Μακεδονία αλλά δέχθηκε σφοδρές επιθέσεις από τα θρακικά φύλα, κυρίως από τους Βρύγες, και υπέστη σοβαρές απώλειες. Επί πλέον, ο στόλος, περιπλέοντας τη χερσόνησο του Άθω, συνάντησε σφοδρή καταιγίδα και υπέστη μεγαλύτερες ζημιές. Καταστράφηκαν συνολικά 300 πλοία, έχασαν τη ζωή τους 20.000 άνδρες και ο Μαρδόνιος υποχρεώθηκε να επιστρέψει στην Περσία.

Η δεύτερη εκστρατεία ξεκίνησε δύο χρόνια αργότερα. Ύστερα από την αποτυχία του, ο Μαρδόνιος παύθηκε από στρατηγός και η αρχηγία του στρατού ανατέθηκε στον Δάτη, έμπειρο Μήδο αξιωματούχο, ενώ η διοίκηση του στόλου στον Αρταφέρνη, ανιψιό του Δαρείου και γιο του ομώνυμου σατράπη των Σάρδεων. Ο στόχος της εκστρατείας αυτή τη φορά ήταν σαφής: η Αθήνα και η Ερέτρια. Ο Δαρείος έδωσε ρητή διαταγή στους αρχηγούς του, αφού εξανδραποδίσουν τις δύο πόλεις, να φέρουν ενώπιόν του τα ανδράποδα, απειλώντας τους, μάλιστα, με θάνατο (Ηρόδ. 6.94, Πλάτ., *Νόμοι* 3.698c)¹.

Η πορεία του περσικού στρατού προς το Μαραθώνα

Η πορεία του περσικού στρατού ως το Μαραθώνα και η ιστορική μάχη που ακολούθησε περιγράφονται από τον Ηρόδοτο, στο έκτο βιβλίο των *Ιστοριών* του. Αναφορές γίνονται και σε άλλους συγγραφείς αλλά είναι πολύ αποσπασματικές και σποραδικές, γι' αυτό ο Ηρόδοτος παραμένει η κύρια πηγή γνώσης μας για τα γεγονότα, αν και η περιγραφή του είναι ελλιπής και συνοπτική, δημιουργώντας πολλά ερωτήματα που εξακολουθούν μέχρι σήμερα να είναι αναπάντητα από τη σύγχρονη έρευνα.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη διήγηση του αρχαίου ιστορικού, οι περσικές δυνάμεις συγκεντρώθηκαν στην Κιλικία της Μικράς Ασίας. Από εκεί έπλευσαν στη Σάμο και έπειτα στις Κυκλάδες, με σκοπό να υποτάξουν τη Νάξο, κάτι που είχαν αποτύχει να κάνουν λίγα χρόνια νωρίτερα. Αφού στο πέρασμά τους κατέστρεψαν τη Νάξο και τα γειτονικά νησιά, εκτός από την ιερή Δήλο, την οποία σεβάστηκαν κάνοντας προσφορά στον Απόλλωνα, κατευθύνθηκαν προς την Εύβοια. Πολιορκήσαν και λεηλάτησαν την Κάρυστο επειδή αρνήθηκε να δώσει ομήρους και να συμμετάσχει στην εκστρατεία και, στη συνέχεια, πολιορκήσαν την Ερέτρια για έξι ημέρες. Την έβδομη ημέρα η πόλη παραδόθηκε στους Πέρσες μετά την προδοσία δύο ανδρών. Τα ιερά της καταστράφηκαν, ως εκδίκηση της καταστροφής στα ιερά των Σάρδεων κατά την ιωνική επανάσταση, και οι κάτοικοί της υποδουλώθηκαν, σύμφωνα με τις διαταγές του Δαρείου, και οδηγήθηκαν στο νησάκι των Στυρέων Αιγίλια (Ηρόδ. 6.107).

Μετά την πολιορκία της Ερέτριας, ίσως και κατά τη διάρκειά της, οι Πέρσες πέρασαν απέναντι, στην Αττική, και αποβιβάστηκαν στο Μαραθώνα. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο,

¹ Αναλυτικότερα, βλ. ενδεικτικά Bury & Meiggs, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, 222-240. Bengtson, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος*, 152-158.

η επιλογή της περιοχής έγινε επειδή ήταν κοντά στην Ερέτρια και επειδή διέθετε μεγάλη πεδιάδα, που εξυπηρετούσε τους ελιγμούς του περίφημου περσικού ιππικού (Ηρόδ. 6.102). Επί πλέον, η περιοχή εξασφάλιζε τροφή και νερό για τους άνδρες και για τα ζώα, ενώ η ομαλή, εκτενής και απάνεμη παραλία ήταν ιδανική για την προσόρμιση και την ασφαλή αγκυροβόληση των πλοίων. Ωστόσο, ο λόγος της επιλογής του Μαραθώνα φαίνεται ότι ήταν σοβαρότερος, πολιτικός. Στην εκστρατεία των Περσών συμμετείχε, αν και ήταν πια πολύ μεγάλος σε ηλικία, ο Ιππίας, ο γιος του Πεισίστρατου, έκπτωτος τύραννος των Αθηνών που είχε καταφύγει στην αυλή του Πέρση βασιλιά, όπου ζούσε ως σύμβουλός του. Ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί (6.103, 107), ότι εκείνος οδήγησε τους Πέρσες στο Μαραθώνα, καθόριζε πού θα αγκυροβολούν τα πλοία και τακτοποιούσε στο στρατόπεδο τους στρατιώτες που αποβιβάζονταν. Η περιοχή του Μαραθώνα σχετιζόταν με την ιστορία της οικογένειάς του και οι κάτοικοί της ήταν παραδοσιακά οπαδοί των Πεισιστρατιδών, μάλιστα, στο παρελθόν είχαν βοηθήσει σημαντικά τον ίδιο τον Πεισίστρατο να ξαναγίνει τύραννος στην Αθήνα. Επιδίωξη του Ιππία ήταν να επανέλθει και ο ίδιος στην εξουσία, αυτή τη φορά με την υποστήριξη των Περσών και με τρόπο που θα εκδικείτο την πόλη που είχε ηρωποιήσει τους τυραννοκτόνους, εκείνους που είχαν θανατώσει τον αδελφό του. Η εξέλιξη αυτή, βέβαια, θα εξυπηρετούσε και την περσική πλευρά: όχι μόνο θα τιμωρούσε την Αθήνα για τη συνδρομή της στους επαναστατημένους Ίωνες αλλά θα εξασφάλιζε και ότι δεν θα συμμετείχε σε αντίστοιχες ενέργειες στο μέλλον, αφού το καθεστώς της θα ήταν πια φιλικά προσκείμενο προς το μεγάλο βασιλιά.

Ο Ηρόδοτος αναφέρει ένα χαρακτηριστικό περιστατικό για τον Ιππία, τη μέρα που αποβιβάσθηκε με τους Πέρσες στη γη της Αττικής, ύστερα από πολλά χρόνια. Την προηγούμενη νύκτα είχε δει στο όνειρό του ότι κοιμόταν μαζί με τη μητέρα του και συμπέρανε ότι θα επέστρεφε στην Αθήνα, θα επανερχόταν στην εξουσία και θα πέθαινε γέρος στην πατρίδα του. Ενώ, όμως, βοηθούσε τους Πέρσες στην αποβίβασή τους, έβηξε δυνατά και επειδή ήταν γέρος και τα δόντια του κουνιόνταν, βγήκε από το στόμα του ένα δόντι και έπεσε στην άμμο. Προσπάθησε να το βρει αλλά δεν τα κατάφερε και αναστενάζοντας είπε σε εκείνους που ήταν κοντά του: «Αυτή η γη δεν είναι δική μας ούτε θα μπορέσουμε να την υποτάξουμε. Όσο μέρος από αυτή μπορούσα να έχω εγώ, το κατέχει το δόντι μου» (Ηρόδ. 6.107).

Η περιοχή του Μαραθώνα

Ο Μαραθώνας βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο της Αττικής, ανάμεσα στα χαμηλά αλλά απότομα πρόβουνα της Πεντέλης και τη θάλασσα. Κατά την αρχαιότητα, η πρόσβαση από την Αθήνα γινόταν από δύο δρόμους. Ο ένας περνούσε από τα Μεσόγεια και την Παλλήνη και περίπου ταυτίζεται με τη σημερινή λεωφόρο Μαραθώνος. Ο δεύτερος ήταν μέσω της Κηφισιάς, του Διονύσου και του ρέματος της Ραπεντώσας και κατέληγε στο Βρανά. Ο πρώτος δρόμος ήταν πεδινός και πιο εύκολος

αλλά πιο μακρύς, ενώ ο δεύτερος ήταν ορεινός, σαφώς πιο δύσβατος αλλά και πολύ πιο σύντομος².

Κύριο χαρακτηριστικό του Μαραθώνα ήταν πάντα η μεγάλη και εύφορη πεδιάδα, σε συνδυασμό με το άφθονο νερό και την προστατευμένη από τους βόρειους ανέμους ακτή, παράγοντες που ευνόησαν τη δημιουργία οικιστικών εγκαταστάσεων από την προϊστορική εποχή και τη συνεχή κατοίκηση του χώρου μέχρι σήμερα. Στους κλασικούς χρόνους, στην ευρύτερη περιοχή του σημερινού Μαραθώνα υπήρχαν τέσσερις γειτονικοί δήμοι, που εκτεινόταν περίπου από τη σημερινή Νέα Μάκρη έως το Κάτω Σούλι και αποτελούσαν την Τετράπολη: ο Μαραθών, η Τρικόρυνθος, η Οινόη και η Προβάλινθος³. Η τοπογραφία του χώρου παρουσιάζει αρκετά προβλήματα σε ό,τι αφορά την ταύτιση των μνημείων που αναφέρονται από τις αρχαίες πηγές, την ακριβή θέση των μαραθώνιων δήμων, ακόμη και την αναγνώριση του πεδίου όπου πραγματοποιήθηκε η ιστορική μάχη. Οι απόψεις που έχουν εκφρασθεί στο παρελθόν είναι πολλές και διαφορετικές, ωστόσο, οι πληροφορίες του περιηγητή Πausανία (1.32.3-7), που επισκέφθηκε την περιοχή το 2^ο αι. μ.Χ., σε συνδυασμό με τα πιο πρόσφατα ευρήματα των αρχαιολογικών ερευνών, βοηθούν στη συμπλήρωση της εικόνας που, σε γενικές γραμμές, έχουμε για το χώρο.

Η μεγάλη πεδιάδα του Μαραθώνα εκτείνεται ανάμεσα στα τρία χαμηλά αλλά απότομα υψώματα Αγριελίκι, Κοτρώνι και Σταυροκοράκι, και στη θάλασσα. Το νερό στην περιοχή είναι άφθονο, καθώς στα δύο άκρα του κάμπου βρίσκονται δύο πλούσιες πηγές νερού, η Βαλαρία στα νότια και η Μακαρία πηγή, που αναφέρει ο Πausανίας (1.32.6-7), το σημερινό Μεγάλο Μάτι, στα βορειοανατολικά. Την πεδιάδα διασχίζουν δύο ποταμοί, το Σκόρπιο ποτάμι και ο πιο ορμητικός Χάραδρος, που στο πέρασμά τους προς τη θάλασσα συχνά δημιουργούσαν καταστροφικές πλημμύρες. Οι προσχώσεις των ποταμών έχουν μετατοπίσει την ακτή, η οποία υπολογίζεται ότι την εποχή της μάχης βρισκόταν πολύ πιο βόρεια από τη σημερινή.

Στα άκρα της πεδιάδας σχηματίζονται δύο έλη. Στα βόρεια, ανάμεσα στο Σταυροκοράκι και στην Κυνόσουρα, βρίσκεται το Μεγάλο Έλος, που τροφοδοτείται με γλυκό νερό από τη Μακαρία και χωρίζεται από τη θάλασσα με τη στενή θίνα του Σχινιά. Νότια, ανάμεσα στο Αγριελίκι και στην παραλία, στη σημερινή περιοχή της Βαλαρίας βρίσκεται το δεύτερο, μικρότερο έλος, αυτό της Μπρεξίζας. Όλα αυτά τα στοιχεία που έκαναν το τοπίο του Μαραθώνα ιδιαίτερο και το ξεχώριζαν από την υπόλοιπη Αττική, αρκετές φορές μνημονεύονται από τους αρχαίους συγγραφείς, που κάνουν λόγο για την πυκνή βλάστηση, την υγρασία, τα υδρόβια πτηνά και τα πολλά κουνούπια, και χαρακτηρίζουν τον τόπο ως «κακοτράχαλο, ακατάλληλο για τα άλογα, γεμάτο λάσπες, τενάγη και λίμνες»⁴.

² Hammond, *Studies in Greek History*, 210. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 26.

³ Φωτίου, *Η Τετράπολη του Μαραθώνα*, 189-197. Πετράκος, *Ο Μαραθών*, 1-2. Σταϊνχάουερ, *ό.π.*, 82-85.

⁴ Pritchett, *Studies in Ancient Greek Topography*, 80-88. Θέμελης, «Μαραθών», 231-232. Πετράκος, *ό.π.*, 3-7, 52-55. Σταϊνχάουερ, *ό.π.*, 26-27. Ιωάννα Τσιριγώτη-Δρακωτού, «Ο αρχαίος Μαραθώνας. Ο τόπος και η ιστορία των ανασκαφών», *Η μάχη του Μαραθώνα. Ιστορία και θρύλος*, 120-137.

Η κατάσταση στην Αθήνα το 490 π.Χ.

Στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. η πολιτική ζωή της Αθήνας σηματοδοτήθηκε από τη μεταρρύθμιση του Κλεισθένη, που έφερε καθοριστικές αλλαγές στους θεσμούς και στις δομές του δημοκρατικού πολιτεύματος. Διαιρούσε την Αττική σε τρεις μεγάλες ζώνες, το άστυ, τα μεσόγεια και τα παράλια και κατέτασσε τους δήμους κάθε ζώνης σε δέκα ομάδες, τις τριπτύες. Τρεις τυχαίες τριπτύες, μία από κάθε περιοχή, συγκροτούσαν μία φυλή, δηλαδή υπήρχαν συνολικά δέκα φυλές, που ονομάστηκαν με βάση τους επώνυμους ήρωες της Αθήνας, όπως τους καθόρισε το μαντείο των Δελφών. Τη διοίκηση της πόλης ασκούσαν οι εννέα άρχοντες, που εκλέγονταν από το δήμο, ενώ εξακολουθούσαν να υπάρχουν και τα συλλογικά εκτελεστικά και νομοθετικά όργανα, η βουλή των πεντακοσίων και η εκκλησία του δήμου.

Στην πόλη υπήρχαν δύο κύριες πολιτικές παρατάξεις, οι Αλκμεωνίδες, οπαδοί του Κλεισθένη, που είχαν διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στην κατάλυση της τυραννίας, και οι Φιλαΐδες, πιο συντηρητικοί, εκπρόσωποι κυρίως της τάξης των οπλιτών, υπέρμαχοι της φιλίας με τη Σπάρτη και της άμεσης αντίστασης κατά των Περσών. Υπήρχε, ακόμη, η ανερχόμενη δύναμη του Θεμιστοκλή, που εξέφραζε το μεγάλο πλήθος των θητών και επιθυμούσε να μεταμορφώσει την Αθήνα σε ναυτική δύναμη με τη ναυπήγηση ισχυρού στόλου.

Η μεταρρύθμιση του Κλεισθένη είχε αντίκτυπο και στη στρατιωτική οργάνωση της πόλης. Το κύριο σώμα του στρατού ήταν η οπλιτική φάλαγγα, που είχε καθιερωθεί σε όλες τις ελληνικές πόλεις-κράτη από τον 7^ο αι. π.Χ. Οπλίτες γίνονταν οι ελεύθεροι πολίτες των μεσαίων τάξεων, που είχαν την οικονομική δυνατότητα να καλύπτουν τα έξοδα αγοράς και συντήρησης του πανάκριβου οπλισμού τους. Όσοι ανήκαν στην τάξη των ιππέων και άρα διέθεταν άλογα, συγκροτούσαν το ιππικό, ενώ οι θήτες δεν συμμετείχαν ακόμη εκείνη την περίοδο στο στρατό. Οι Αθηναίοι οπλίτες δεν ήταν μόνιμα στην υπηρεσία του στρατιωτικού μηχανισμού, όπως οι Σπαρτιάτες, ωστόσο η συχνή εμπλοκή τους σε πολεμικές επιχειρήσεις και η ανάγκη για διαρκή ετοιμότητα και άσκηση τους καθιστούσαν αξιόμαχους και έμπειρους. Ως μονάδα επιστράτευσης της πόλης χρησίμευαν οι τριπτύες. Κάθε φυλή συμμετείχε στον αθηναϊκό στρατό με μία τάξη οπλιτών και μία ίλη ιππέων, με επικεφαλής ένα στρατηγό, που εκλεγόταν από τα μέλη της φυλής κάθε χρόνο - υπήρχαν, δηλαδή, δέκα στρατηγοί. Αυτοί ασκούσαν την πραγματική διοίκηση του στρατού εκ περιτροπής, αλλά τυπικά αρχηγός του στρατού ήταν ένας από τους εννέα άρχοντες, ο άρχων πολέμαρχος⁵.

Το 490 π.Χ. για την Αθήνα ήταν το έτος του άρχοντα Φαινίππου και πολέμαρχος ήταν ο Καλλίμαχος από την Αιαντίδα φυλή. Από τους δέκα στρατηγούς της χρονιάς εκείνης, ο πιο γνωστός είναι ο Μιλτιάδης, που είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στη μάχη. Καταγόταν από το γένος των Φιλαϊδών και ήταν σφοδρός εχθρός των Πεισιστρατιδών, όχι μόνο λόγω των ιδεολογικών του τοποθετήσεων κατά της τυραννίδας αλλά και επειδή εκείνοι είχαν θανατώσει τον πατέρα του, τον ολυμπιονίκη Κίμωνα (τον πρεσβύτερο). Στο

⁵ Bury & Meiggs, ό.π., 211-212. Δεπάσας, *Στρατιωτική οργάνωση και πολεμική τέχνη των αρχαίων Ελλήνων*, 25-26. Σταϊνχάουερ, *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, 287-290.

παρελθόν είχε διατελέσει επώνυμος άρχων των Αθηνών και, αργότερα, ηγεμόνας της θρακικής Χερσονήσου, μάλιστα, με αυτή του την ιδιότητα είχε λάβει μέρος στην εκστρατεία του Δαρείου κατά των Σκυθών, μαζί με άλλους Έλληνες ηγεμόνες. Τότε είχε προτείνει και την καταστροφή της γέφυρας που είχε χρησιμοποιήσει ο Δαρείος για να διαβεί τον Δούναβη, προκειμένου να μη μπορεί να διαφύγει από εκεί ο Πέρσης βασιλιάς, γεγονός που τον υποχρέωσε στη συνέχεια να αποστατήσει και να επιστρέψει στην Αθήνα. Επιστρέφοντας στην πόλη του, κατηγορήθηκε για απολυταρχική συμπεριφορά κατά την περίοδο της ηγεμονίας του στη Χερσόνησο και δικάστηκε, αλλά τελικά αθώωθηκε, επειδή οι Αθηναίοι εκτίμησαν το γεγονός ότι είχε καταλάβει για λογαριασμό τους τη Λήμνο και την Ίμβρο. Είναι σημαντικό, ότι μετά από όλες αυτές τις περιπέτειες και τις αμφισβητήσεις κατόρθωσε να κερδίσει την εμπιστοσύνη των συμπολιτών του, να εκλεγεί στρατηγός και να αποκτήσει ηγετικό ρόλο στο πολεμικό συμβούλιο. Από τους υπόλοιπους στρατηγούς του ίδιου έτους ονομαστοί ήταν ο Θεμιστοκλής και ο Αριστείδης, πολιτικοί αντίπαλοι οι ίδιοι, οι οποίοι πρωταγωνίστησαν κατά την επόμενη δεκαετία στην πολιτική ζωή της Αθήνας και στις συγκρούσεις της με τους Πέρσες⁶.

Η αντίδραση της Αθήνας και της Σπάρτης στην περσική απειλή

Η κινητοποίηση του περσικού κράτους για την προετοιμασία του στρατού και του στόλου που θα λάμβανε μέρος στην εκστρατεία ήταν πολύ μεγάλη και είχε ξεκινήσει αρκετούς μήνες νωρίτερα. Ήδη ένα χρόνο πριν, το 491 π.Χ., είχε δοθεί εντολή στους υποτελείς του Δαρείου να προετοιμάζουν τα πλοία που θα μετέφεραν τα άλογα στην άλλη πλευρά του Αιγαίου (Ηρόδ. 6.95). Μια τέτοιου μεγέθους επιχείρηση είναι βέβαιο ότι είχε γίνει γνωστή στον ελληνικό κόσμο και είχε προκαλέσει τρόμο σε εκείνους που έπρεπε να την αντιμετωπίσουν.

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (6.48-49), ο Δαρείος, πριν από την έναρξη της εκστρατείας του εναντίον της κυρίως Ελλάδας, έστειλε στις ελληνικές πόλεις-κράτη κήρυκες για να ζητήσουν «γη και ύδωρ», δηλαδή την υποταγή τους στον Πέρση βασιλιά. Αρκετές πόλεις, φοβούμενες την εκδικητική αντίδραση των Περσών σε περίπτωση άρνησής τους, «μήδισαν». Ανάμεσά τους ήταν περιοχές της βόρειας Ελλάδας, νησιά του Αιγαίου, καθώς και η Αίγινα, από τους κυριότερους εχθρούς της Αθήνας την περίοδο εκείνη. Σύμφωνα με μια παράδοση που αφηγείται ο ίδιος συγγραφέας, η Αθήνα και η Σπάρτη όχι μόνον αρνήθηκαν να παραδώσουν την κυριαρχία τους στον Δαρείο αλλά θανάτωσαν και τους απεσταλμένους του, πράξη ιδιαίτερα προκλητική, καθώς οι αγγελιαφόροι θεωρούνταν προστατευόμενοι των θεών. Οι Αθηναίοι κατακρήμνισαν τους απεσταλμένους από ένα βάραθρο, ενώ οι Σπαρτιάτες τους έριξαν σε ένα πηγάδι για να πάρουν από εκεί «χώμα και νερό» (Ηρόδ. 7.133).

Η παράδοση αυτή για την αποστολή κηρύκων από τον Δαρείο σήμερα αμφισβητείται από πολλούς ερευνητές και γενικά θεωρείται μεταγενέστερη επινόηση. Εφ' όσον

⁶ Βλ. ενδεικτικά Bury & Meiggs, ό.π., 241.

αναφέρεται μόνο από τον Ηρόδοτο, έχει αποδοθεί στη διάθεση του αρχαίου ιστοριογράφου να καταγράψει παραδόσεις που προσδίδουν στα γεγονότα δραματική χροιά⁷. Είτε απεστάλησαν, όμως, κήρυκες ή όχι, το βέβαιο είναι, ότι υπήρχαν πόλεις που ήταν πρόθυμες να δεχθούν χωρίς αντίσταση την περσική κυριαρχία, ενώ η Αθήνα και η Σπάρτη ήταν έτοιμες να την αντικρούσουν.

Κατά συνέπεια, όταν οι Πέρσες πλησίαζαν επικίνδυνα την Αττική, οι Αθηναίοι, αν και τρομοκρατημένοι, ξεκίνησαν τις διαβουλεύσεις για τον τρόπο αντιμετώπισής τους. Ενώ ακόμη ο περσικός στρατός πολιορκούσε την Ερέτρια, η εκκλησία του δήμου αποφάσισε να στείλει βοήθεια, παραχωρώντας αρχικά τους 4.000 Αθηναίους κληρούχους της Χαλκίδας. Δεν μπορούσε όμως, εξίσου εύκολα να αποφασίσει πώς θα αμυνθεί η ίδια η πόλη. Οι περισσότεροι, επηρεασμένοι από τις φήμες για την ισχύ του περσικού στρατού, πίστευαν ότι έπρεπε να οργανώσουν την άμυνά τους μέσα στην Αθήνα και να περιμένουν εκεί την έλευση των Περσών. Τα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν σε αυτή την περίπτωση ήταν, σε γενικές γραμμές, τρία: η ανεπαρκής άμυνα της πόλης, η οποία δεν διέθετε ικανή οχύρωση για την προστασία της σε περίπτωση πολιορκίας, η έλλειψη ισχυρού στόλου, που θα προστάτευε τα παράλια της Αττικής και, τέλος, η ύποπτη δράση της φιλοτυραννικής μερίδας, που θα μπορούσε να συμπράξει με τους Πέρσες για την αποκατάσταση του Ιππία στην εξουσία.

Στην τελική απόφαση των Αθηναίων καθοριστικός ήταν ο ρόλος του Μιλτιάδη, του μόνου που επέμενε ότι δεν έπρεπε να μείνουν στην πόλη αλλά να κινηθούν προς το Μαραθώνα. Άλλωστε, ήταν και ο πιο κατάλληλος για να αντιμετωπίσει τους Πέρσες, γιατί γνώριζε όσο κανείς άλλος την τακτική τους, τις δυνατότητες και τις αδυναμίες της παράταξής τους και τον τρόπο ενέργειάς τους. Είχε δει τον περσικό στρατό σε δράση, αφού συμμετείχε μαζί του στην εκστρατεία του Δαρείου κατά των Σκυθών. Μπορούσε, επομένως, να προβλέψει ότι ο Δάτης δεν θα διακινδύνευε εύκολα την απόβαση στο Φάληρο, όπου θα ήταν εκτεθειμένος σε όλη τη δύναμη των Αθηναίων (ίσως και των Σπαρτιατών) και θα διέτρεχε τον κίνδυνο της ολοκληρωτικής καταστροφής. Επίσης, γνώριζε ότι οι δυνατότητες του αθηναϊκού στρατού ήταν τέτοιες που επέτρεπαν τη σύγκρουσή του με τους Πέρσες και την επικράτησή του υπό συνθήκες στο πεδίο της μάχης. Κυρίως, όμως, πίστευε ότι με την έξοδο από την πόλη θα ενισχυόταν το ηθικό όσων κατοικούσαν στις αγροτικές περιοχές του Μαραθώνα και ίσως αποτρέπονταν από το να συνδράμουν τον Ιππία, ενώ παράλληλα θα περιοριζόταν η αυτοπεποίθηση των Περσών, βλέποντας ότι οι Αθηναίοι είχαν την τόλμη να τους αντιμετωπίσουν με τόσο μικρή δύναμη (Νέπως, *Μιλτιάδης* 4)⁸.

Έτσι η εκκλησία του δήμου αποφάσισε τον εφοδιασμό του στρατού με τρόφιμα και τη μετακίνησή του στο Μαραθώνα. «Δειν εξιέναι» είναι η φράση που χαρακτηριστικά αναφερόταν στο ψήφισμα αυτό, το οποίο μνημονεύει ο Αριστοτέλης αποδίδοντάς το αποκλειστικά στο Μιλτιάδη (*Ρητορική*, 1411a). Διατάχθηκε γενική επιστράτευση των Αθηναίων, στην οποία συμμετείχαν για πρώτη φορά και οι δούλοι, που για το λόγο

⁷ Bengtson, H., ό.π., 157.

⁸ Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 96-98.

αυτό απελευθερώθηκαν⁹. Αν και οι ακριβείς ημερομηνίες των γεγονότων δεν μπορούν να ταυτισθούν με τα σημερινά δεδομένα με ακρίβεια, η απόφαση του πολέμου πρέπει να συμπίπτει με την 6^η μέρα του μήνα Βοηδρομιώνα της Αθήνας, γιορτή της Αρτέμιδος Αγροτέρας. Στα επόμενα χρόνια, μάλιστα, οι Αθηναίοι θυσίαζαν στη θεά μία κατσικά για κάθε νεκρό Πέρση, πιθανώς ως τάμα του ίδιου του Μιλτιάδη ή του πολέμαρχου Καλλίμαχου, όπως διηγούνται οι αρχαίοι συγγραφείς¹⁰.

Παράλληλα, οι Αθηναίοι έστειλαν αμέσως αγγελιαφόρους για να ειδοποιήσουν τις άλλες πόλεις και να ζητήσουν βοήθεια. Με το ίδιο αίτημα έστειλαν τον ημεροδρόμο Φειδιππίδη και στη Σπάρτη, τη σπουδαιότερη στρατιωτική δύναμη του ελληνικού κόσμου εκείνη την περίοδο. Ο Ηρόδοτος (6.105-106) αναφέρει ότι ο Φειδιππίδης κατόρθωσε να διανύσει την απόσταση μέχρι τη Σπάρτη μόλις σε δύο ημέρες. Εκεί παρουσιάστηκε στους άρχοντες και είπε: «Λακεδαιμόνιοι, οι Αθηναίοι σας παρακαλούν να τους στείλετε βοήθεια και να μην αφήσετε να πέσει στη δουλεία των βαρβάρων πόλη αρχαιότατη της Ελλάδας, γιατί η Ερέτρια έχει υποδουλωθεί και η Ελλάδα έχασε αξιόλογη πόλη και έγινε ασθενέστερη». Οι Σπαρτιάτες, όμως, αν και αποφάσισαν να στείλουν στρατό, δήλωσαν ότι δεν μπορούσαν να το πράξουν αμέσως, γιατί ήταν η ένατη ημέρα του μήνα και δεν τους επιτρεπόταν από το νόμο να απομακρύνουν στρατό από την πόλη τους πριν από την πανσέληνο, δηλαδή πριν από την 15^η ημέρα του μήνα. Η μόνη περίπτωση που ίσχυε αυτό στη Σπάρτη ήταν στη γιορτή των Καρνείων, μιας από τις σπουδαιότερες γιορτές της πόλης, που ήταν αφιερωμένη στον Απόλλωνα.

Από πολλούς μελετητές η στάση αυτή της Σπάρτης αμφισβητείται για την ειλικρίνειά της και ερμηνεύεται ως άρνηση της πόλης να βοηθήσει την Αθήνα. Παρ' όλα αυτά, είναι γεγονός, ότι οι Σπαρτιάτες δεν αρνήθηκαν να στείλουν στρατό, προέβαλαν μόνο τον περιορισμό τους ως προς το χρόνο που θα τον έστελναν. Πιο πιθανή και αρκετά αληθοφανής προβάλλει η αιτιολογία που δίνει ο Πλάτων, ότι δηλαδή οι Σπαρτιάτες ήταν απασχολημένοι με την εξέγερση των ειλωτών στη Μεσσηνία και για αυτό το λόγο δεν ήθελαν να εμπλέξουν αλλού το στρατό τους (*Νόμοι* 3.698e). Εξ άλλου, έσπευσαν να φθάσουν στην Αθήνα, αμέσως μετά την πανσέληνο¹¹.

Οι δυνάμεις και τα σχέδια των Περσών

Ο ακριβής αριθμός των Περσών που έλαβαν μέρος στην εκστρατεία του 490 π.Χ. δεν μας είναι γνωστός. Οι αρχαίες πηγές αναφέρουν διάφορες εκδοχές, που συνήθως χαρακτηρίζονται από υπερβολή, πιθανότατα για να τονίσουν περισσότερο τη σημασία της νίκης. Ο Ηρόδοτος (6.95) αναφέρει μόνο ότι «συγκεντρώθηκε στρατός πολύς και καλά εξοπλισμένος» και ότι στην εκστρατεία συμμετείχαν 600 πλοία. Ο Λυσίας και ο Πλάτων αναφέρουν 500.000 άνδρες, ο Ιουστίνος 600.000, ο Πausanίας και ο Πλούταρχος 300.000, ο Σιμωνίδης 200.000 και ο Κορνήλιος Νέπως 500 πλοία,

⁹ Αντίστοιχη απόφαση με αυτή του Μιλτιάδη έλαβε αργότερα, το 146 π.Χ. και ο Δίαιος, στρατηγός της Αχαϊκής Συμπολιτείας, όπως μαρτυρεί ο Πausanίας (7.15.7).

¹⁰ Hammond, ό.π., 217. Πετράκος, ό.π., 26. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 96.

¹¹ Bengtson, ό.π., 248, σημ. 34.

200.000 πεζικό και 10.000 ιππικό. Σύγχρονοι ερευνητές έχουν προσπαθήσει να υπολογίσουν τον αριθμό των Περσών με βάση την πιθανή χωρητικότητα κάθε πλοίου, πολεμικού ή μεταγωγικού, το απαιτούμενο πλήρωμά του, τον αριθμό στρατιωτών και ζώων που θα μπορούσε να μεταφέρει, το βοηθητικό προσωπικό που ακολουθούσε το στρατό, καθώς και τη δύναμη των ανδρών που θα παρέμεναν στις περιοχές που υποτάχθηκαν μέχρι το Μαραθώνα. Οι υπολογισμοί αυτοί καταλήγουν σε αριθμούς πολύ μικρότερους από αυτούς που αναφέρονται στις αρχαίες πηγές, οι οποίοι, ωστόσο, φαίνονται αρκετά λογικοί και για την έκβαση της μάχης, καθώς μια δύναμη υπερβολικά μεγαλύτερη αριθμητικά από αυτή των Αθηναίων, θα είχε μοιραία οδηγήσει σε υπερκερασμό τους¹².

Στον περσικό στρατό συμμετείχαν στρατιώτες από όλα τα υποτελή στο Δαρείο κράτη. Σημαντική θέση κατείχαν οι Μήδοι και οι Σάκες, επίλεκτα σώματα καλά εκπαιδευμένων ανδρών και, κυρίως, οι «αθάνατοι», η προσωπική φρουρά του βασιλιά. Οι Σάκες ήταν σκυθικό φύλο, περίφημοι ιππείς, οπλισμένοι με τόξα, εγχειρίδια και πελέκεις¹³. Η επιτυχία του περσικού στρατού στο πεδίο της μάχης βασιζόταν κυρίως στη δράση του ιππικού και των τοξοτών, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις μεγάλων εκτάσεων και αποστάσεων μεταξύ των αντιπάλων. Οι τοξότες ήταν ικανότατοι και ακριβέστατοι και έπλητταν τον αντίπαλο με βροχή από βέλη, ήταν, όμως, ελαφρά οπλισμένοι και εντελώς ακατάλληλοι για μάχη εκ του συστάδην, γι' αυτό και οι Έλληνες και, ιδιαίτερα οι Σπαρτιάτες, τους υποτιμούσαν¹⁴. Στην παράταξή τους οι Πέρσες συνήθως τοποθετούσαν τα ισχυρότερα τμήματά τους στο κέντρο και τους λιγότερο αξιόμαχους πολεμιστές, εκείνους που προέρχονταν από τους υποτελείς, στα άκρα. Το ιππικό σπάνια ερχόταν σε απ' ευθείας σύγκρουση με πυκνή παράταξη εχθρικού πεζικού, μπορούσε όμως να το εξουδετερώσει με βέλη και δόρατα, αλλά από απόσταση και χωρίς να εμπλέκεται στη δράση του περσικού πεζικού. Το ιππικό συνήθως υποστήριζε

¹² Όπως προκύπτει από τη μελέτη της βιβλιογραφίας, από τους σύγχρονους ιστορικούς (παλαιότερους και νεώτερους) οι περισσότεροι υιοθετούν την άποψη ότι ο στρατός που έλαβε μέρος στη σύγκρουση δεν ξεπερνούσε τους 25.000 άνδρες. Υπάρχουν πολλές ακόμη απόψεις και έχουν καταγραφεί πολλοί διαφορετικοί αριθμοί, που κυμαίνονται από 12.000 έως 60.000, ανάλογα με την υπόθεση που υιοθετεί κάθε ερευνητής κυρίως για τον αριθμό και το είδος των πλοίων και ανάλογα με τα παράλληλα που χρησιμοποιεί από άλλες περσικές επιχειρήσεις. Ωστόσο, οι καλύτερα τεκμηριωμένοι υπολογισμοί καταλήγουν ότι από την Κιλικία ξεκίνησαν 20.000 έως 30.000 στρατιώτες και περίπου 5.000 άλογα με τους ιππείς τους. Από αυτό τον αριθμό πρέπει να αφαιρεθούν οι απώλειες στις επιχειρήσεις στο Αιγαίο πριν από το Μαραθώνα, καθώς και οι φρουρές που θα τοποθετήθηκαν στις κατακτημένες περιοχές. Αν συνυπολογισθεί ότι ένα μεγάλο μέρος του περσικού πεζικού και ιππικού ήταν ακόμη απασχολημένο στην Ερέτρια ή ετοιμαζόταν να αποπλεύσει για το Φάληρο, τότε η δύναμη των Περσών που έλαβε μέρος στη μάχη του Μαραθώνα δεν πρέπει να ξεπερνούσε τον αριθμό των 25.000. Ο αριθμός αυτός αντιστοιχεί στη μάχιμη δύναμη των Περσών και όχι στο σύνολο των ανθρώπων που συμμετείχαν στην εκστρατεία, καθώς οι άνδρες που αποτελούσαν τα πληρώματα των πλοίων και χρησιμοποιούνταν ως βοηθητικό προσωπικό υπολογίζεται ότι πρέπει να ήταν υπερδιπλάσιοι των στρατιωτών. Για μια σύνοψη των απόψεων με τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Hammond, ό.π., 202-203. Bengtson, ό.π., 157. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 95.

¹³ Shrimpton, "The Persian Cavalry at Marathon", 29-30, όπου υποστηρίζεται ότι ίσως οι Σάκες που αναφέρει ο Ηρόδοτος ήταν το περίφημο ιππικό, που παραλείπει γενικά στην περιγραφή της μάχης.

¹⁴ Υπολογίζεται ότι το μέγιστο βεληνεκές των τόξων ήταν 300 μ. και ότι ένας καλός τοξότης έριχνε πέντε βέλη ανά λεπτό. Τόσα βέλη περίπου δεχόταν ανά τετραγωνικό μέτρο ο αντίπαλος, θεωρητικά, δηλαδή, ήταν αδύνατο να διαπεράσει κανείς τη βαλλόμενη ζώνη. Βλ. Χ. Γερογιάννης, «Μαραθών 490 π.Χ.», ανάλ. από το περιοδικό *Φθιώτις* τεύχ. 6, Αθήνα 1956, 8.

τα άκρα της δικής του παράταξης πεζικού και προσπαθούσε να πλήξει κυρίως τη δεξιά, ακάλυπτη πλευρά των αντιπάλων¹⁵.

Με αυτή τη σύνθεση και με αυτή την πολεμική τακτική έφθασαν οι Πέρσες στο Μαραθώνα. Ο στόλος τους, με όλη τη δύναμή του ή με μόνο ένα μέρος της, αγκυροβόλησε στην παραλία του Σχινιά, στην περιοχή μετά το έλος έως τις εκβολές του Χάραδρου. Εκεί παρέμειναν τα πλοία για να μπορούν να επιβιβασθούν σε αυτά οι άνδρες και να έχουν εύκολη υποχώρηση από τη θάλασσα σε περίπτωση αποτυχίας. Το περσικό στρατόπεδο ήταν πιθανότατα δυτικά του ρέματος του Χαράδρου, στην περιοχή της Μεσοσπορίτισσας, ανάμεσα στο ρέμα και στο έλος, σε μικρή απόσταση από τα πλοία¹⁶.

Σχετικά με το γενικότερο σχέδιο δράσης των Περσών στην Αττική έχουν εκφρασθεί διάφορες απόψεις. Μία εκδοχή είναι ότι θα παρέσυραν τους Αθηναίους στο Μαραθώνα, δηλαδή εκτός της πόλης τους, θα τους νικούσαν εκεί, και έπειτα θα προχωρούσαν προς το Φάληρο και την ανυπεράσπιστη πόλη με το στρατό και το στόλο τους. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, ο περσικός στρατός θα έμενε στο Μαραθώνα για να πολεμήσει με τους Αθηναίους, ενώ μόνο το ιππικό με το στόλο θα κινούνταν προς την Αθήνα, την οποία θα καταλάμβαναν με τη συνδρομή των οπαδών του Ιππία. Υπάρχει και η άποψη ότι στο Μαραθώνα έφθασε μέρος μόνο του περσικού στρατού, με τον Δάτη, ενώ ο Αρταφέρνης ακόμη πολιορκούσε την Ερέτρια, με μεγάλο μέρος του στρατού και σχεδόν με ολόκληρο το ιππικό και το στόλο. Σκοπός αυτής της κίνησης ήταν να αποπροσανατολιστούν οι Αθηναίοι και να καθηλωθούν στο Μαραθώνα, μέχρι να συνενωθούν τα δύο τμήματα του περσικού στρατού και να κατευθυνθούν προς το Φάληρο για να επιτεθούν στην Αθήνα, που ήταν και ο τελικός στόχος της εκστρατείας. Αυτή η εκδοχή εξηγεί καλύτερα και την καθυστέρηση της σύγκρουσης μεταξύ των δύο αντιπάλων, η οποία δεν μπορεί εύκολα να δικαιολογηθεί διαφορετικά, δεδομένου ότι ένας έμπειρος στρατηγός σαν τον Δάτη δεν θα άφηνε αδρανοποιημένο το στρατό του για μέρες χωρίς λόγο και θα προτιμούσε να επισπεύσει τη σύγκρουση ώστε να μην αντιμετωπίσει τους πανίσχυρους Σπαρτιάτες, οι οποίοι αναμένονταν από μέρα σε μέρα¹⁷.

Το σχέδιο των Αθηναίων

Οι Αθηναίοι, από την άλλη πλευρά, ήταν πολύ λιγότεροι αριθμητικά και δεν διέθεταν ιππικό. Συνολικά πρέπει να επιστρατεύθηκαν 10.000 άνδρες, αν λάβουμε υπ' όψη ότι κάθε φυλή συμμετείχε στην παράταξη της φάλαγγας με 1.000 άνδρες. Υπολογίζεται ότι οι 1.000 πρέπει να παρέμειναν στην πόλη για τη φύλαξή της, και ότι στο Μαραθώνα μετακινήθηκαν οι 9.000. Σε αυτούς προστέθηκαν και 1.000 στρατιώτες από τις

¹⁵ Hammond, ό.π., 207-208. Shrimpton, ό.π., 32-35. Goette & Weber, *Marathon*, 53. Γ. Σταθακόπουλος, «Οι δύο κόσμοι», *Η μάχη του Μαραθώνα. Ιστορία και θρύλος*, 28-30.

¹⁶ Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 95. Σύμφωνα με άλλη άποψη, ίσως βρισκόταν πιο βόρεια, κοντά στη Μακαρία πηγή, θέση που θα παρείχε άφθονο νερό αλλά και τον έλεγχο των οδών προς τη βόρεια ακτή της Αττικής, από όπου γινόταν η επικοινωνία με την Εύβοια. Βλ. Hammond, ό.π., 203-204.

¹⁷ Hammond, ό.π., 207-208. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 100-101.

Πλαταιές, τη μόνη ελληνική πόλη που έστειλε στρατό στο Μαραθώνα σε βοήθεια των Αθηναίων (Ηρόδ. 6.108, Νέπως, *Μιλτιάδης* 5)¹⁸.

Οι Αθηναίοι είχαν στρατοπεδεύσει στο τέμενος του Ηρακλή (Ηρόδ. 6.108), που βρισκόταν πιθανότατα στην περιοχή που σήμερα ονομάζεται Βαλαρία, στο βόρειο όριο του μικρού έλους της Μπρεξίζας. Εκεί μπορούσαν κυρίως να ελέγχουν το δρόμο προς την Αθήνα μέσω της Παλλήνης, το μοναδικό που θα ήταν σε θέση να ακολουθήσουν οι πολυάριθμοι Πέρσες, ιδίως μαζί με το ιππικό τους, διά ξηράς προς την Αθήνα¹⁹. Οι ίδιοι οι Αθηναίοι είναι πιθανότερο ότι δεν είχαν έλθει από αυτό το δρόμο αλλά από τον πιο σύντομο, τον ορεινό, μέσω του περάσματος της Πεντέλης²⁰.

Τον αθηναϊκό στρατό αποτελούσε η φάλαγγα, οι οπλίτες της οποίας ήταν όλοι καλά εκπαιδευμένοι και πειθαρχημένοι και διέθεταν βαρύ αμυντικό και επιθετικό οπλισμό, που τους καθιστούσε ισχυρούς στη μάχη σώμα με σώμα. Βασικό τους όπλο ήταν η ασπίδα, το «όπλον», στην οποία οφείλεται και η ονομασία «οπλιτική φάλαγγα». Φορούσαν κράνος, κνημίδες και θώρακα και κρατούσαν δόρυ και ξίφος. Ο βαρύς αυτός οπλισμός προσέφερε μεν προστασία, αλλά επέφερε σοβαρούς περιορισμούς στις κινήσεις τους και απαιτούσε μεγάλη αντοχή κατά τη μάχη²¹. Ωστόσο, είναι πολύ πιθανό την περίοδο της μάχης να είχε ήδη καθιερωθεί ο λινοθώρακας, που ήταν κατασκευασμένος από επάλληλες στρώσεις υφάσματος ή δέρματος, ήταν εξίσου αποτελεσματικός με το μεταλλικό αλλά πολύ πιο ελαφρύς, γεγονός που έδινε στους στρατιώτες μεγαλύτερη ευελιξία και αισθητά λιγότερο βάρος²².

Καθοριστική για τη συνοχή της φάλαγγας ήταν η ασπίδα, την οποία κρατούσε κάθε πολεμιστής με το αριστερό χέρι, σε συγκεκριμένη απόσταση από το διπλανό του. Στην πραγματικότητα, επειδή η δεξιά πλευρά όλων ήταν ακάλυπτη, προστατευόταν από την ασπίδα του διπλανού τους, έτσι, όλοι φρόντιζαν να τηρούν την παράταξη και να μη διασπώνται. Η διάταξη της φάλαγγας στη μάχη ήταν αυστηρά προσδιορισμένη σε τρία μέρη: *δεξιόν, μέσον* και *ευώνυμον*. Στο δεξιό μέρος τοποθετούνταν κατά παράδοση οι αρχηγοί του στρατού. Υπήρχε, βέβαια, και ο καθαρά πρακτικός λόγος για τον οποίο συνέβαινε αυτό: καθώς η δεξιά πλευρά της φάλαγγας ήταν ακάλυπτη, όλη η παράταξη έτεινε να κινείται λοξά, προσπαθώντας να προστατεύσει την ευάλωτη πλευρά της. Έτσι, ο αρχηγός, που ήταν στη δεξιά πλευρά, αναλάμβανε να τηρεί σταθερή πορεία.

Ο τρόπος που ενεργούσε η φάλαγγα ήταν επίσης πολύ συγκεκριμένος. Μπορούσε να αντιμετωπίσει τον εχθρό μόνο μετωπικά και προχωρούσε εμπρός σαν ένα σώμα, με πυκνή παράταξη και ρυθμικό βηματισμό. Οι φάσεις ενέργειας της φάλαγγας κατά τη συμπλοκή ήταν τρεις: Αρχικά ο *δορατισμός*, στον οποίο συμμετείχαν οι πρώτες σειρές στρατιωτών, που κρατούσαν τα δόρατά τους στραμμένα προς τον αντίπαλο, ενώ οι υπόλοιπες τα κρατούσαν όρθια, για να μη τραυματίσουν τους προπορευομένους. Αυτό

¹⁸ Hammond, ό.π., 206. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 98-99.

¹⁹ Πετράκος, ό.π., 50-52. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 98-99.

²⁰ Hammond, ό.π., 205. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 98.

²¹ Η μέγιστη αντοχή στο τρέξιμο με ταχύτητα 8-12 χιλ. με τέτοια πανοπλία υπολογίζεται σε 182 μέτρα. Βλ. Σταϊνχάουερ, *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, 62-63.

²² Σταϊνχάουερ, *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, 48-52. Η χρήση του λινοθώρακα θεωρείται καθοριστική ειδικά για την απόσταση που διένυσαν τρέχοντας οι Αθηναίοι στη μάχη του Μαραθώνα.

γινόταν σε βάθος τεσσάρων σειρών, δηλαδή όσο έφθανε το μήκος του δόρατος, με τα δόρατα της τέταρτης σειράς να μην προεξέχουν από την παράταξη. Ακολουθούσε ο *ωθισμός*, δηλαδή η πίεση που ασκούσαν οι πίσω σειρές της παράταξης στις μπροστινές, αποτρέποντας πιθανή διάσπασή τους και ωθώντας τον εχθρό με δύναμη προς τα πίσω. Η τελική φάση ενέργειας της φάλαγγας και ο τελικός της στόχος ήταν η *παράρρηξις*, δηλαδή η διάσπαση της αντίπαλης πλευράς και η κύκλωσή της. Καθοριστική για την επιτυχία της φάλαγγας ήταν η τήρηση της συνοχής της. Έπρεπε να υπάρχει απόλυτος συντονισμός κινήσεων των οπλιτών, πειθαρχία και αυτοσυγκράτηση, παράγοντες που θα τους επέτρεπαν να επιτίθενται ή να υποχωρούν συγχρονισμένα και χωρίς τον κίνδυνο δημιουργίας ρήγματος στην παράταξη ή της αποκοπής κάποιου από τα τμήματά της. Για το λόγο αυτό υπήρχε απόλυτη ισότητα μεταξύ τους, καθώς και αλληλεγγύη του καθενός με το διπλανό του. Για τον ίδιο λόγο οι οπλίτες της φάλαγγας ποτέ δεν προέβαιναν σε καταδίωξη του αντιπάλου ή σε οποιαδήποτε άλλη αυθόρμητη κίνηση. Ο τρόπος κίνησής τους ήταν προσχεδιασμένος και προσυμφωνημένος καθώς δεν υπήρχε δυνατότητα παρακολούθησης της πορείας της μάχης και αναπροσαρμογής του σχεδίου, ούτε και επαφή του στρατηγού που βρισκόταν στο δεξιό άκρο με τα υπόλοιπα τμήματα της παράταξης²³.

Η φάλαγγα, επομένως, μπορούσε εύκολα να υπερνικήσει το ελαφρά οπλισμένο περσικό πεζικό, αν οι Αθηναίοι κατόρθωναν να φθάσουν μέχρι την πρώτη γραμμή της περσικής παράταξης. Καθοριστικός, σε αυτή την περίπτωση, υπήρξε και πάλι ο ρόλος του Μιλτιάδη. Σε αυτόν οφείλεται, σύμφωνα με την αρχαία παράδοση, όλο το σχέδιο δράσης του αθηναϊκού στρατού. Βασική επιδίωξη του Αθηναίου στρατηγού ήταν να προωθήσει τη φάλαγγα αλώβητη κοντά στους Πέρσες και να τους υποχρεώσει σε μάχη σώμα με σώμα. Για να το επιτύχει αυτό έπρεπε να ελαχιστοποιήσει τη δράση του ιππικού και να αποφύγει τα βέλη των τοξοτών μέχρι να προχωρήσει αρκετά ο αθηναϊκός στρατός και να καλύψει με ασφάλεια την απόσταση μεταξύ των δύο αντιπάλων. Τη μέθοδο που χρησιμοποίησε για να αποφύγει πιθανή πλευροκόπηση του ιππικού, μας παραδίδει μόνο ο Κορνήλιος Νέπως από τους αρχαίους συγγραφείς, αλλά όχι με σαφήνεια. Αφήνει να εννοηθεί ότι οι Αθηναίοι είχαν στρατοπεδεύσει ανάμεσα σε δέντρα ή ότι κατασκεύασαν ένα είδος φράχτη ή εμποδίου από σκόρπια κομμένα δέντρα, που θα εμπόδιζαν την κίνηση του περσικού ιππικού στην ακάλυπτη πλευρά του αθηναϊκού στρατού -η άλλη πλευρά προστατευόταν από τους λόφους (Νέπως, *Μιλτιάδης* 5)²⁴.

Για να αποφύγει τις μεγάλες απώλειες από τα πολυάριθμα περσικά βέλη, προέβλεψε ότι οι Αθηναίοι έπρεπε να διανύσουν με μεγάλη ταχύτητα την απόσταση που συνέπιπτε με το βεληνεκές των τοξοτών. Τέλος, προκειμένου να αντιμετωπίσει την αριθμητική υπεροχή των Περσών υιοθέτησε μία ακόμη καινοτομία: ανέπτυξε σε πλάτος την παράταξη της φάλαγγας, μειώνοντας το βάθος της στο κέντρο. Οι Πέρσες αναπτύσσονταν σε μέτωπο μήκους 1.600 μ., επομένως, οι Αθηναίοι έπρεπε ή να αναπτυχθούν σε ίσο μήκος με μικρό βάθος, οπότε εύκολα μπορούσαν να καταβληθούν,

²³ Για τη φάλαγγα γενικά βλ. Δεπάστας, ό.π., 20-22. Σταϊνχάουερ, *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, 62 κ.εξ.

²⁴ Shrimpton, ό.π., 21-22, σημ. 5. Hammond, ό.π., 213-214.

ή να αναπτυχθούν, όπως συνήθως, σε βάθος οκτώ σειρών, οπότε το μέτωπό τους ήταν μικρότερο και τα άκρα τους γίνονταν ευάλωτα. Έτσι, ο Μιλτιάδης αποδυνάμωσε το κέντρο, αφήνοντας μόνο δύο φυλές, με βάθος μόνο τεσσάρων ανδρών, προκειμένου να έχει μέτωπο περίπου 500 μέτρων. Στα άκρα είχε αναπτύξει από τέσσερις φυλές με το βάθος των οκτώ ανδρών, επίσης με πλάτος μετώπου από 500 μ. περίπου. Αριστερά ανέπτυξε και τους Πλαταιείς με βάθος επίσης οκτώ ανδρών. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσε να κάμψει τους Πέρσες στα πλευρά, που ήταν το αδύνατο σημείο τους, και να τους αφήσει να προωθηθούν στο κέντρο, όπου ήταν αναμφίβολα ισχυρότεροι. Το κρίσιμο σημείο πια ήταν να αντέξει το κέντρο των Αθηναίων κατά την υποχώρησή του προκειμένου να επιτρέψει στα άκρα να προωθηθούν πίσω από το περσικό κέντρο και να το κυκλώσουν.

Η αναμονή πριν από τη μάχη

Σύμφωνα με τις αρχαίες πηγές και τους υπολογισμούς των σύγχρονων ερευνητών, οι δύο αντίπαλοι παρέμειναν παραταγμένοι στην πεδιάδα του Μαραθώνα για επτά ή οκτώ ημέρες. Στο διάστημα αυτό προέβαιναν σε ακροβολισμούς αλλά κανείς από τους δύο δεν έπαιρνε την πρωτοβουλία της σύγκρουσης. Οι Πέρσες πιθανότατα περίμεναν την έλευση των υπόλοιπων δυνάμεών τους από την Ερέτρια ώστε να κινηθούν προς το Φάληρο και την Αθήνα, ενώ οι Αθηναίοι ήλπιζαν στην άφιξη των Σπαρτιατών, έχοντας αποκλείσει το δρόμο που οδηγούσε μέσω της Παλλήνης στην πόλη τους. Το πλεονέκτημα της αναμονής ήταν σαφώς με το μέρος των Αθηναίων²⁵.

Η σημαντική διαφορά των δυνάμεων των δύο αντιπάλων σε συνδυασμό με την απουσία των Σπαρτιατών προκάλεσε διχογνωμία μεταξύ των Αθηναίων στρατηγών σχετικά με το αν έπρεπε να περιμένουν τη σπαρτιατική βοήθεια ή να δράσουν μόνοι τους. Η κατάσταση πρέπει να έγινε πιο πιεστική, όταν έφθασαν τα νέα για την πτώση της Ερέτριας και η απειλή κατά της Αθήνας γινόταν αμεσότερη. Σε εκείνους που πίστευαν ότι έπρεπε να αποφασίσουν να συγκρουστούν με τους Πέρσες ήταν και πάλι ο Μιλτιάδης. Όπως μας παραδίδει ο Ηρόδοτος, προσπάθησε ο ίδιος να προσεταιριστεί τον πολέμαρχο Καλλίμαχο, λέγοντάς του τα ακόλουθα λόγια: «Από εσένα εξαρτάται τώρα Καλλίμαχε, ή να υποδουλώσεις την Αθήνα ή να εξασφαλίσεις την ελευθερία της και να αφήσεις για τον εαυτό σου, εφ' όσον ζουν άνθρωποι, αιωνία ανάμνηση, που ούτε ο Αρμόδιος και ο Αριστογείτων δεν άφησαν. Γιατί τώρα οι Αθηναίοι διατρέχουν το μεγαλύτερο κίνδυνο που αντιμετώπισαν ποτέ από την ίδρυσή τους. Αν υποκύψουν στους Μήδους είναι καθορισμένο τι θα πάθουν, όταν παραδοθούν στον Ιππία. Εάν όμως σωθεί, η πόλις αυτή δύναται να γίνει η πρώτη ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις. Πώς μπορεί να γίνει αυτό και πώς ακριβώς από εσένα εξαρτάται η απόφαση των πραγμάτων, έρχομαι τώρα να σου εξηγήσω. Οι δικές μας γνώμες των στρατηγών, που είμαστε δέκα, έχουν διχαστεί και άλλοι επιμένουν να γίνει η μάχη, ενώ άλλοι όχι. Αν μιν δεν συγκρουσθούμε με τους εχθρούς, φοβούμαι μήπως μεγάλη διχόνοια πέσει ανάμεσά μας και κλονίσει τα φρονήματα των Αθηναίων και μηδίσουν. Αν όμως συμπλακούμε με τους εχθρούς προτού ακόμη γεννηθεί στο νου των Αθηναίων κάποια

²⁵ Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 100-101.

κακή σκέψη, είναι δυνατό, αν οι θεοί είναι αμερόληπτοι, να υπερισχύσουμε στη μάχη. Όλα λοιπόν αυτά τώρα σε σένα απόκείνται και από εσένα εξαρτώνται. Γιατί αν εσύ ταχθείς με τη δική μου γνώμη, τότε η πατρίδα σου θα είναι ελεύθερη και η πρώτη πόλη στην Ελλάδα. Αν όμως προτιμήσεις τη γνώμη εκείνων που με σπουδή αποτρέπουν τη σύγκρουση με τους εχθρούς, θα έχεις τα αντίθετα από τα αγαθά που απαρίθμησα». Ο Καλλίμαχος τελικά συμφώνησε με το Μιλτιάδη. Η γνώμη του πολεμάρχου, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είχε ιδιαίτερη βαρύτητα, αφού έκρινε, ουσιαστικά, τη διεξαγωγή της μάχης, τη στιγμή που έτεινε να επικρατήσει η αντίθετη άποψη (Ηρόδ. 6.109-110).

Αφού υπερίσχυσε η γνώμη του Μιλτιάδη για την άμεση σύγκρουση με τους Πέρσες, όσοι από τους στρατηγούς είχαν την ίδια άποψη του παραχωρούσαν την αρχηγία του στρατού, κάθε φορά που ερχόταν η σειρά τους, καθώς η αθηναϊκή νομοθεσία προέβλεπε ότι κάθε μέρα την αρχιστρατηγία είχε ένας από τους στρατηγούς εκ περιτροπής. Πρώτος έδωσε το παράδειγμα ο Αριστείδης, που σύμφωνα με τον Πλούταρχο ήταν ο δεύτερος μεταξύ των Αθηναίων στη δόξα και στη δύναμη μετά τον Μιλτιάδη (Πλούτ., *Αριστείδης* 5.1-2). Ωστόσο, ο Μιλτιάδης ενώ δεχόταν την αρχηγία κάθε φορά, περίμενε ως την ημέρα της δικής του σειράς προκειμένου να πραγματοποιήσει την επίθεση (Ηρόδ. 6.110)²⁶.

Η σύγκρουση

Η πρωτοβουλία της επίθεσης φαίνεται ότι ήταν των Αθηναίων²⁷. Η αιτιολογία για την κίνηση αυτή παραδίδεται από ένα βυζαντινό κείμενο, το λεξικό του Σουίδα, σύμφωνα με το οποίο, τη νύχτα πριν από τη μάχη, μερικοί Έλληνες από την Ιωνία, που υπηρετούσαν στον περσικό στρατό ως υποτελείς, έφθασαν στο στρατόπεδο των Αθηναίων και τους έφεραν ένα μήνυμα που έμεινε παροιμιώδες: «Χωρίς ιππείς». Πράγματι, το περσικό ιππικό φαίνεται ότι είχε απομακρυνθεί από το πεδίο της μάχης, ο συγγραφέας, όμως, του κειμένου δεν εξηγεί για ποιο λόγο, ενώ ούτε ο Ηρόδοτος αναφέρει τίποτα για το ιππικό στο Μαραθώνα, παρά το γεγονός ότι παρακολουθεί τις κινήσεις του με λεπτομέρεια σε άλλες περιπτώσεις²⁸. Το ερώτημα εξακολουθεί να απασχολεί την έρευνα σήμερα και έχουν διατυπωθεί πολλές και διαφορετικές απόψεις, όπως ότι ο Ηρόδοτος δεν αναφέρει το ιππικό γιατί η παρουσία του ήταν αυτονόητη ή ότι οι ιππείς είχαν απομακρύνει τα άλογα για να αναπαυθούν κατά τη διάρκεια της νύχτας. Είναι, όμως, πολύ πιθανό ότι το ιππικό είχε ήδη αρχίσει να επιβιβάζεται στα πλοία προκειμένου να κατευθυνθεί προς το Φάληρο. Με αυτό τον τρόπο εξηγούνται και δύο πληροφορίες που παραδίδονται από τις αρχαίες πηγές και δημιουργούν ερωτηματικά: το ότι οι Πέρσες απέπλευσαν με μεγάλη ταχύτητα σε κατάσταση πανικού, ενώ η επιβίβαση του ιππικού στα πλοία είναι διαδικασία που απαιτεί αρκετό

²⁶ Bury & Meiggs, ό.π., 246. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 101.

²⁷ Υπάρχει και η άποψη που υποστηρίζουν αρκετοί μελετητές, ότι η επίθεση έγινε πρώτα από τους Πέρσες. Βλ. Bengtson, ό.π., 157. Πετράκος, ό.π., 12.

²⁸ Τελευταία φορά που αναφέρεται το ιππικό στον Ηρόδοτο σε σχέση με τις επιχειρήσεις των Περσών είναι κατά την αποβίβαση του από τα πλοία για την πολιορκία της Ερέτριας (Ηρόδ. 6.101).

χρόνο, αλλά και το ότι οι Αθηναίοι κατέλαβαν μόνο επτά από τα πλοία τους και άφησαν τις εκατοντάδες άλλων να φύγουν²⁹.

Ανεξάρτητα, όμως, από τους λόγους για τους οποίους το ιππικό των Περσών είχε απομακρυνθεί από το πεδίο της μάχης και από το αν στο Μαραθώνα βρισκόταν το σύνολο του περσικού στρατού και του στόλου ή μόνο ένα μέρος του, η τεράστια επιτυχία του Μιλτιάδη ήταν ότι πρόλαβε να αντιληφθεί την κατάσταση και αιφνιδίασε τους αντιπάλους του. Αμέσως μόλις οι οίωνοι ήταν ευνοϊκοί, οι Αθηναίοι ξεκίνησαν την επίθεσή τους (Ηρόδ. 6.112). Ήταν παραταγμένοι στο δυτικό μέρος του πεδίου, έχοντας πίσω τους το Αγριελίκι, ενώ οι Πέρσες στο πεδινό μέρος, ανατολικά του τύμβου, ανάμεσα στο Μεγάλο Έλος, το Σταυροκοράκι και τη θάλασσα. Η σύγκρουση πραγματοποιήθηκε κάπου ανάμεσα στη Βαλαρία, στο Βρανά και στο Πλάσι, νότια του Χάραδρου, στην περιοχή του τύμβου³⁰.

Η παράταξη της αθηναϊκής φάλαγγας έγινε σύμφωνα με το σχέδιο: στο δεξιό άκρο την τιμητική θέση κατείχε ο πολέμαρχος Καλλίμαχος, όπως όριζε ο νόμος, και ακολουθούσαν οι φυλές με την αριθμητική τους σειρά. Τέσσερις ήταν στο δεξιό κέρασ, στο κέντρο ήταν μόνο δύο φυλές, η Αντιοχίδα και η Λεοντίδα, με επικεφαλής αντίστοιχα τον Αριστείδη και το Θεμιστοκλή, και στο αριστερό άκρο οι υπόλοιπες τέσσερις φυλές και οι Πλαταιείς. Η απόσταση μέχρι την περσική παράταξη ήταν, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (6.112), τουλάχιστον οκτώ στάδια, δηλαδή περίπου 1.500 μ., και έπρεπε να τη διανύσουν όσο το δυνατό γρηγορότερα προκειμένου να αποφύγουν τα βέλη των αντιπάλων. Ο Ηρόδοτος (6.112) αναφέρει ότι οι Αθηναίοι, μόλις δόθηκε το σύνθημα της επίθεσης, όρμησαν τρέχοντας προς τους βαρβάρους, ωστόσο αυτό αμφισβητείται από τους σύγχρονους ερευνητές. Το βάρος του οπλισμού ήταν μεγάλο και δεν επέτρεπε στους οπλίτες ούτε να διανύσουν τόσο μεγάλη απόσταση με ταχύτητα ούτε να συνεχίσουν να μάχονται με μεγάλη ορμή χωρίς να έχουν εξαντληθεί σωματικά. Εκτός, όμως, από αυτό, το τρέξιμο για μεγάλη απόσταση θα μπορούσε εύκολα να σταθεί μοιραίο για τη συνοχή της φάλαγγας. Έτσι, θεωρείται πιθανότερη η άποψη ότι προχώρησαν με ταχύ βήμα μέχρι να φθάσουν στο βεληνεκές των τοξοτών, που ήταν περίπου 200 μ., και τότε άρχισαν να αναπτύσσουν ταχύτητα, προκειμένου να αποφύγουν τις βολές. Βέβαια, πρέπει να αναλογισθούμε ότι οι αρχαίοι πολεμιστές ήταν πολύ καλά εκπαιδευμένοι, με άριστη φυσική κατάσταση και, επί πλέον, είναι πιθανό ότι δεν έφεραν τους βαρείς μεταλλικούς θώρακες, αλλά τους λινοθώρακες, που τους έκαναν πιο ελαφρούς και πιο ευκίνητους.

Ο αιφνιδιασμός των Περσών ήταν μεγάλος όταν είδαν τους Αθηναίους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ηρόδοτος (6.112), «ετοιμάζονταν για να τους αποκρούσουν και νόμιζαν ότι κυριεύθηκαν από τρέλα και μάλιστα ολέθρια, γιατί έβλεπαν ότι ήταν λίγοι και παρ' όλα αυτά έρχονταν με ορμή εναντίον τους, χωρίς ιππικό και χωρίς τοξότες». Ο αιφνιδιασμός των Περσών ήταν εύλογος, γιατί είχαν προηγηθεί οι ημέρες της αναμονής, επομένως η εικόνα του παραταγμένου στρατού δεν

²⁹ Shrimpton, ό.π., 20-21, 37. Hammond, ό.π., 214, 246-248. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 110-112.

³⁰ Στην περιοχή αυτή συμφωνούν οι περισσότεροι μελετητές. Βλ. Πετράκος, ό.π., 3. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 102.

ήταν ασυνήθιστη. Επί πλέον, είναι πιθανό ότι ο Ιππίας τους είχε πληροφορήσει για την όχι καλή κατάσταση του αθηναϊκού στρατού, καθώς και για την αναμενόμενη έλευση των πανίσχυρων Σπαρτιατών, τους οποίους λογικά θα περίμεναν οι Αθηναίοι προκειμένου να τολμήσουν να επιτεθούν σε μια δύναμη σαν την περσική³¹.

Οι Αθηναίοι κατόρθωσαν να προσεγγίσουν τους Πέρσες χωρίς σοβαρές απώλειες χάρη στην ταχύτητα, την ορμή, τη συνοχή τους και το βαρύ αμυντικό οπλισμό τους, διατηρώντας την παράταξη της φάλαγγας. Έπληξαν τους αντιπάλους με τα δόρατα και πολέμησαν σώμα με σώμα για πολλές ώρες (Ηρόδ. 6.113). Χαρακτηριστική είναι η εικόνα της μάχης, που περιγράφεται στους *Σφήκες* του Αριστοφάνη (στ. 1081 κ.εξ.): «... μάχονταν με βαρβάρους με δόρατα και ασπίδες, έχοντας θυμό, οργή και οξύτητα, ο ένας δίπλα στον άλλο, δαγκώνοντας τα χείλη από την οργή, και από το πλήθος των τοξευμάτων δεν ήταν εύκολο να δει κανείς τον ουρανό».

Στο κέντρο του μετώπου νικούσαν οι Πέρσες και οι Σάκες, που είχαν επιτύχει ρήγμα στην παράταξη των Αθηναίων και τους καταδίωκαν προς τα μεσόγεια. Η υποχώρηση αυτή, όμως, γινόταν σταθερά και οργανωμένα, βάσει του σχεδίου, μέχρι να κατορθώσουν τα άκρα τους να προωθηθούν και να ανασυνταχθούν. Στα άκρα πράγματι επικράτησαν οι Αθηναίοι και οι Πλαταιείς, ενώ οι Πέρσες κάμφθηκαν από την ορμή της φάλαγγας και τράπηκαν σε φυγή (Ηρόδ. 6.113). Όταν η προώθηση των άκρων είχε φθάσει στο επιθυμητό σημείο, οι άνδρες έκαναν αναστροφή και ανασυντάχθηκαν σε ενιαία φάλαγγα (Ηρόδ. 6.113). Πρώτοι στην παράταξη έγιναν, δηλαδή οι ουραγοί, οι οποίοι, όμως, ήταν επίσης πολύ έμπειροι πολεμιστές. Έτσι, βρέθηκαν στα νώτα των Περσών του κέντρου, τους περικύκλωσαν και τους υποχρέωσαν να μάχονται σε δύο κατευθύνσεις. Οι περισσότεροι Πέρσες έτρεξαν προς το στρατόπεδό τους και προς τα πλοία, που ήταν αγκυροβολημένα στην ακτή, ενώ οι Αθηναίοι τους καταδίωκαν φονεύοντάς τους. Πολλοί, ειδικότερα όσοι ήταν στη δεξιά πλευρά της παράταξης, μακριά από τη θάλασσα, πρέπει να έχασαν τον προσανατολισμό τους και προσπαθώντας να βρουν διέξοδο πνίγηκαν ή σφαγιάστηκαν μέσα στο έλος. Η περιγραφή αυτής της σκηνής μας παραδίδεται όχι από τον Ηρόδοτο αλλά από τον Πausανία, ο οποίος επισημαίνει ότι εκεί είχαν οι Πέρσες και τις μεγαλύτερες απώλειες (1.32.7).

Τα πρώτα τμήματα, που είχαν υποχωρήσει, βρίσκονταν ήδη στα πλοία και είχαν απομακρυνθεί από την ακτή. Μπροστά από τα πλοία ακολούθησε άγρια συμπλοκή σώμα με σώμα, καθώς οι Πέρσες προσπαθούσαν να επιβιβασθούν, ενώ οι Αθηναίοι επιχειρούσαν να τους εμποδίσουν και να κάψουν το στόλο. Αυτή η φάση της μάχης περιγράφεται με ιδιαίτερη σκληρότητα και στη διάρκειά της σκοτώθηκαν πολλοί άνδρες και από τις δύο πλευρές (Ηρόδ. 6.114). Σε αυτή τη χρονική στιγμή φαίνεται ότι εμφανίσθηκε και το περσικό ιππικό. Τουλάχιστον αυτό προκύπτει από τις δύο μοναδικές γνωστές απεικονίσεις του γεγονότος, στην Ποικίλη στοά των Αθηνών και σε μία πολύ μεταγενέστερη ρωμαϊκή σαρκοφάγο, όπου οι ιππείς εμφανίζονται μόνο κοντά στα περσικά πλοία. Πιθανότατα πρόκειται για τα τελευταία τμήματα του ιππικού, που

³¹ Shrimpton, ό.π., 27-28.

δεν είχαν ακόμη προλάβει να επιβιβασθούν και νωρίτερα δεν μπορούσαν να παρέμβουν στη μάχη των πεζών πολεμιστών χωρίς να θέσουν σε κίνδυνο τις δικές τους δυνάμεις.

Η κίνηση των περσικών πλοίων κατά της Αθήνας

Παρά τη σκληρή μάχη, οι Αθηναίοι κατόρθωσαν να καταλάβουν μόνο επτά περσικά πλοία. Με τα υπόλοιπα οι Πέρσες απέπλευσαν με προορισμό το Φάληρο, αφού πήραν τους αιχμαλώτους από την Ερέτρια, που είχαν αφήσει στην Αιγίλια. Ο Ηρόδοτος αναφέρει, ότι όταν οι Πέρσες είχαν επιβιβαστεί στα πλοία τους και έφευγαν από το Μαραθώνα, κάποιος έκανε σήμα από την ξηρά με μια ασπίδα. Μάλιστα, μεταφέρει τη φήμη που είχε διατυπωθεί στην Αθήνα, ότι η κίνηση αυτή είχε σχέση με τους Αλκμεωνίδες, οι οποίοι είχαν συμφωνήσει με τους Πέρσες να τους βοηθήσουν να καταλάβουν την πόλη. Ο ίδιος, βέβαια, αμφισβητεί την εμπλοκή της ένδοξης οικογένειας πολιτικών σε αυτή την απόπειρα προδοσίας, υπερασπιζόμενος τα καλά τους αισθήματα απέναντι στην Αθήνα και την αντίθεσή τους στο τυραννικό καθεστώς. Ωστόσο, η κίνηση με την ασπίδα είναι σίγουρο ότι από κάποιον έγινε και δεν αμφισβητείται από τον αρχαίο συγγραφέα (Ηρόδ. 6.115, 121, 124).

Οι Αθηναίοι αμέσως κινητοποιήθηκαν για να προστατεύσουν την πόλη τους, αφήνοντας πίσω τους στο πεδίο της μάχης τον Αριστείδη, τον ξακουστό για την τιμιότητά του Αθηναίο πολιτικό, με τους άνδρες της Αντιοχίδας φυλής για να φυλάσσει τα λάφυρα. Όπως χαρακτηριστικά διηγείται ο Πλούταρχος, αν και υπήρχαν σωροί από χρυσό και ασημί και κάθε είδους πολυτελή ενδύματα και αγαθά, στις σκηνές και στα αιχμαλωτισμένα πλοία, ούτε ο ίδιος θέλησε να πάρει κάτι ούτε επέτρεψε σε κανένα άλλο, εκτός από μερικούς που επωφελήθηκαν ξεφεύγοντας την προσοχή του, όπως ο Καλλίας ο δαδούχος (Πλούτ. *Αριστ.* 5.5).

Αν και καταπονημένοι από τη μάχη, οι οπλίτες έτρεξαν ως την Αθήνα όσο μπορούσαν πιο γρήγορα και στρατοπέδευαν στο τέμενος του Ηρακλέους, στο Κυνόσαργες. Τα περσικά πλοία εμφανίστηκαν ανοικτά του Φαλήρου, έχοντας περιπλεύσει το Σούνιο, είδαν τον αθηναϊκό στρατό παραταγμένο και αφού έμειναν για λίγο με τα πανιά ανοιγμένα, έφυγαν επιστρέφοντας στην Ασία (Ηρόδ. 6.116).

Την επομένη της μάχης, και ενώ η πανσέληνος είχε περάσει, κατέφθασαν στην Αθήνα δύο χιλιάδες Λακεδαιμόνιοι. Ο Ηρόδοτος (6.120) μας δίνει την πληροφορία ότι βιάζονταν τόσο πολύ να φθάσουν νωρίς ώστε διένυσαν την απόσταση από τη Σπάρτη μέχρι την Αττική σε τρεις ημέρες, διάστημα εξαιρετικά μικρό αν αναλογιστεί κανείς πόσο βαριά οπλισμένοι ήταν. Αφού έφθασαν μετά τη μάχη, εξέφρασαν την επιθυμία τουλάχιστον να δουν τους Μήδους, γι' αυτό πήγαν στο Μαραθώνα και τους είδαν στο πεδίο της μάχης. Επαίνεσαν τους Αθηναίους για το κατόρθωμά τους και επέστρεψαν στην πατρίδα τους.

Πρωταγωνιστές και περιστατικά της μάχης

Αδιαμφισβήτητος πρωταγωνιστής της μάχης στη συνείδηση όλων, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, είναι ο Μιλτιάδης. Ικανότατος στρατηγός, γνώριζε όσο κανείς άλλος Αθηναίος αξιωματούχος το στρατό και τη νοοτροπία των Περσών και, κυρίως, είχε τη δυνατότητα να εκμεταλλευθεί και να αξιοποιήσει τις γνώσεις του αυτές την κρίσιμη στιγμή. Μετά το Μαραθώνα, απέκτησε ακόμη μεγαλύτερη υπόληψη μεταξύ των Αθηναίων και τους έπεισε να του εμπιστευθούν μικρή δύναμη για να εκστρατεύσει εναντίον της Πάρου, με το πρόσχημα της εκδίκησης, επειδή η Πάρος είχε λάβει μέρος στη μάχη του Μαραθώνα με μία τριήρη με το μέρος των Περσών. Η κατάληξη της εκστρατείας αυτής, όμως, δεν ήταν καλή, ο ίδιος τραυματίστηκε σοβαρά και για την αποτυχία του κατηγορήθηκε από τους πολιτικούς του αντιπάλους και, κυρίως, από τον Αλκμεωνίδα Ξάνθιππο, ότι εξαπάτησε την πόλη. Απέφυγε την καταδίκη σε θάνατο, επειδή αναγνωρίστηκε η προσφορά του στην Αθήνα, λόγω της μάχης του Μαραθώνα και της κατάκτησης της Λήμνου. Του επιβλήθηκε, όμως, το βαρύ πρόστιμο των πενήντα ταλάντων, το οποίο υποχρεώθηκε να πληρώσει ο γιος του, Κίμων, καθώς ο ίδιος πέθανε στη φυλακή λίγο αργότερα (Ηρόδ. 6.132 κ.εξ.). Χάρη στην επιρροή και στη δύναμη που απέκτησε ο Κίμων ως στρατηγός, τα επόμενα χρόνια, αποκαταστάθηκε η μνήμη του Μιλτιάδη με μια σειρά ενεργειών της ίδιας της πόλης. Μεταξύ άλλων, κατασκευάστηκε το κενοτάφιο του στο Μαραθώνα (Παυσ. 1.32.4), στήθηκε το άγαλμά του κοντά στο Πρυτανείο της Αθήνας και ο ανδριάντας του στο σύνταγμα των Αθηναίων ηρώων στους Δελφούς, ανάμεσα στις μορφές του Απόλλωνα και της Αθηνάς, ενώ απεικονίστηκε σε δεσπόζουσα θέση στην περίφημη αναπαράσταση της μάχης στην Ποικίλη στοά³².

Από τις πρωταγωνιστικές αλλά αδικημένες μορφές της μάχης ήταν ο Καλλίμαχος, ο πολέμαρχος που έχασε ηρωικά τη ζωή του πολεμώντας, δίπλα στα περσικά πλοία, διάτρητος από τόσα δόρατα ώστε ακόμη και νεκρός στεκόταν όρθιος (Πλούτ., *Ηθικά* 305C και *Πολέμων*, *Εις Καλλίμαχον* 61). Αυτός ήταν, στην πραγματικότητα, ο αρχηγός του στρατού και ήταν καθοριστικής σημασίας η απόφασή του την πιο κρίσιμη στιγμή της διχογνωμίας των στρατηγών αλλά και η ηγετική του θέση στη μάχη, στο δεξιό άκρο της παράταξης. Η συνεισφορά του είχε αναγνωρισθεί από τους συμπολίτες του, μάλιστα, χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Διοφάνη από τη Δεκέλεια, που έκανε ένσταση στην εκκλησία του δήμου, όταν προτάθηκε η χορήγηση στεφάνου στο Μιλτιάδη³³. Το μοναδικό μνημείο της Αθήνας που εξακριβωμένα σχετίζεται με τον Καλλίμαχο είναι ένα γλυπτό που είχε στηθεί στην Ακρόπολη, ίσως τάμα του ίδιου πριν από τη μάχη. Πρόκειται για έναν ιωνικό κίονα, επάνω στον οποίο ήταν στημένο το άγαλμα της Ίριδας, αγγελιαφόρου των θεών, που μετέφερε το θριαμβευτικό μήνυμα της νίκης στο Μαραθώνα. Στον κίονα ήταν χαραγμένο ένα επίγραμμα, που εξυμνούσε τα κατορθώματα του Καλλίμαχου, αλλά το κείμενό του σώζεται πολύ αποσπασματικά³⁴.

³² Πετράκος, ό.π., 44. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 163-164.

³³ Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 161.

³⁴ Πετράκος, ό.π., 47-49, όπου παρατίθενται και οι πιθανές συμπληρώσεις του επιγράμματος.

Στη μάχη του Μαραθώνα πολέμησαν και άλλοι γνωστοί Αθηναίοι. Οι στρατηγοί Αριστείδης και Θεμιστοκλής, πολιτικοί αντίπαλοι μεταξύ τους, έγιναν αργότερα οι ίδιοι πρωταγωνιστές στη ναυμαχία της Σαλαμίνας και στη μάχη των Πλαταιών. Ήταν εξαιρετική η επιτυχία τους να τηρήσουν το σχέδιο του Μιλτιάδη στο κεντρικό μέρος της φάλαγγας, επικεφαλής της Αντιοχίδας και Λεοντίδας φυλής, αντίστοιχα. Μαραθωνομάχοι ήταν και ο τραγικός ποιητής Αισχύλος μαζί με τον αδελφό του, Κυνέγειρο. Την ηρωική αλλά τραγική κατάληξη του Κυνέγειρου διασώζουν ο Ηρόδοτος (6.114) και ο Πλούταρχος (*Ηθικά* 305C): κατά την τελευταία φάση της μάχης, προσπαθώντας να πιάσει ένα εχθρικό πλοίο από τα κοσμήματα της πρύμνης φονεύθηκε, αφού πρώτα του έκοψαν το χέρι με πέλεκυ.

Ο Ηρόδοτος (6.117) αναφέρει και ένα θαύμα, που σχετίζεται με κάποιο Επίζηλο, γιο του Κουφαγόρα, που στη μάχη επέδειξε μεγάλη ανδρεία. Ο Επίζηλος έχασε το φως του, χωρίς να πληγωθεί από κοντά ή να κτυπηθεί από μακριά σε κανένα μέρος του σώματός του και έκτοτε σε όλη του τη ζωή έμεινε τυφλός. Μιλώντας για το πάθημά του, διηγείται ότι του φάνηκε πως είδε απέναντί του έναν άνδρα μεγάλου αναστήματος και βαριά οπλισμένο, του οποίου τα γένια σκίαζαν όλη την ασπίδα. Το φάντασμα αυτό τον προσπέρασε και φόνευσε εκείνον που στεκόταν δίπλα του.

Μια παρόμοια ιστορία διηγείται και ο Πausανίας (1.32.5) μεταφέροντας τις μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής. Κατά τη διάρκεια της μάχης εμφανίστηκε ένας άνδρας, χωρικός όπως φαινόταν από την όψη και από τα ρούχα του, ο οποίος σκότωσε πολλούς βαρβάρους με ένα άροτρο που κρατούσε, και έπειτα χάθηκε. Θέλοντας οι Αθηναίοι να μάθουν ποιος ήταν, ρώτησαν το μαντείο των Δελφών, που τους απάντησε μόνο να τιμούν τον ήρωα Εχετλαίο, το όνομα του οποίου σχετίζεται με την *εχέτλη*, το άροτρο. Από τον Πλούταρχο (*Θησεύς* 35.5) παραδίδεται ακόμη ένας θρύλος που φαίνεται ότι δημιουργήθηκε την ώρα της μάχης και αφορά τον Αθηναίο ήρωα Θησέα, το φάντασμα του οποίου ισχυριζόνταν ότι είδαν πολλοί από εκείνους που πολέμησαν, να επιτίθεται οπλισμένο εναντίον των Περσών. Στις παράξενες ιστορίες που αναφέρονται για τη μάχη, τέλος, περιλαμβάνεται και αυτή ενός σκύλου, που πολέμησε δίπλα στον κύριό του και, μάλιστα, είχε την τιμή να απεικονιστεί στην τοιχογραφία της μάχης στην Ποικίλη στοά των Αθηνών (*Αιλιανός, Περί Ζώων* 7.38).

Από τα πιο διάσημα πρόσωπα που σχετίζονται με το Μαραθώνα είναι αυτό του ημεροδρόμου, που σύμφωνα με την παράδοση έτρεξε μετά τη μάχη ως την Αθήνα και ανήγγειλε επίσημα τη νίκη κατά των Περσών. Δεδομένου ότι ο Ηρόδοτος δεν αναφέρει το περιστατικό, οι αρχαίες πηγές παραδίδουν διάφορες εκδοχές για την ταυτότητα του αγγελιαφόρου. Ο Πλούταρχος (*Ηθικά* 347C) μεταφέρει την πληροφορία από το έργο του Ηρακλείδη του Ποντικού ότι την είδηση ανήγγειλε ο Θέρσιππος ο Ερχιεύς, αλλά σημειώνει ότι οι περισσότεροι ιστορικοί αναφέρουν, ότι εκείνος που έτρεξε ως την Αθήνα φορώντας την πανοπλία του και κάθιδρος από τη μάχη ήταν ο Ευκλής, ο οποίος καθώς έφθανε στις πόρτες των αρχόντων της πόλης μπόρεσε μόνο να πει «χαίρετε» και «χαίρομεν» και αμέσως ξεψύχησε. Ο Λουκιανός αναφέρει ένα παρόμοιο περιστατικό αλλά το όνομα του αγγελιαφόρου που παραδίδει είναι Φιλιππίδης, ίσως συγχέοντάς τον με τον Φειδιππίδη, που είχε σταλεί για να ζητήσει βοήθεια από τη

Σπάρτη. Ο άνδρας αυτός έφθασε στην Αθήνα, μπροστά στους άρχοντες που συνεδρίαζαν ανήσυχτοι για την έκβαση της μάχης, είπε «χαίρετε, νικώμεν» και ξεψύχησε (*Υπέρ του εν τη προσαγορεύσει πταίσματος* 3).

Οι νεκροί Μαραθωνομάχοι και ο τύμβος

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, στη μάχη του Μαραθώνα φονεύθηκαν περίπου 6.400 Πέρσες και μόνο 192 Αθηναίοι και Πλαταιείς (Ηρόδ. 6.117). Στους νεκρούς των Αθηναίων περιλαμβάνονταν και ορισμένοι ονομαστοί πολίτες, όπως ο Καλλίμαχος, ο στρατηγός Στησίλαος του Θρασύλου και ο Κυνέγειρος του Ευφορίωνος, αδελφός του τραγικού ποιητή Αισχύλου (Ηρόδ. 6.114). Επίσης φονεύθηκαν δούλοι, που για πρώτη φορά είχαν λάβει μέρος σε μάχη, και Πλαταιείς, ο αριθμός των οποίων, όμως, δεν αναφέρεται από τις αρχαίες πηγές.

Οι νεκροί του πολέμου στην Αθήνα θάβονταν, κατά παράδοση, στο Δημόσιον Σήμα, στο «ομορφότερο προάστιο της πόλης», έξω από τον Κεραμεικό. Για τους νεκρούς Μαραθωνομάχους, όμως, έγινε εξαίρεση, και τους αποδόθηκε ιδιαίτερη τιμή, γεγονός που αναφέρουν τόσο ο Θουκυδίδης (2.34.5-6) όσο και ο Πausanίας (1.29.4): τάφηκαν επί τόπου, στο πεδίο της μάχης, επειδή η ανδρεία τους κρίθηκε εξαιρετική. Το μνημείο τους ταυτίζεται με τον Σωρό, τον τύμβο που βρίσκεται περίπου στο μέσο της πεδιάδας του Μαραθώνα και αποτελεί ορόσημο για ολόκληρη την περιοχή. Η πρώτη ανασκαφή του έγινε από τον Ερρίκο Σλήμαν το 1884, αλλά ήταν σύντομη και χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα. Το 1890-1891, ο Βαλέριος Στάης συνέχισε την έρευνα και αποκάλυψε το παχύ στρώμα με τα αποτεφρωμένα οστά και τα κατάλοιπα της τελετής ταφής.

Από τα ευρήματα συμπεραίνουμε ότι οι νεκροί Μαραθωνομάχοι αποτεφρώθηκαν, σύμφωνα με τα έθιμα της εποχής, από τους συγγενείς τους και, στη συνέχεια, τα λείψανά τους τοποθετήθηκαν σε ομαδικό τάφο. Εκεί προσφέρθηκαν νεκρικά δείπνα, τα κατάλοιπα των οποίων τοποθετήθηκαν μέσα σε βόθρο, ένα μεγάλο αυλάκι μήκους 5 μ. και πλάτους 1 μ., κατασκευασμένο από ωμές πλίνθους. Στο βόθρο βρέθηκαν κατάλοιπα φαγητού, δηλαδή οστά ζώων και πουλιών και κελύφη αυγών, καθώς και σπασμένα αγγεία, μερικά από τα οποία ήταν πολύ παλαιότερα από την εποχή της μάχης και πιθανολογείται ότι αποτελούσαν οικογενειακά κειμήλια που προσφέρθηκαν στους νεκρούς ως ύστατος φόρος τιμής. Επάνω από τα λείψανα των νεκρών που τάφηκαν στον τύμβο, σκορπίστηκαν από τους συγγενείς τους αρκετά ευτελή πήλινα αγγεία, κυρίως μελανόμορφα ληκύθια που είχαν αγοραστεί από κάποιο τοπικό εργαστήριο. Ο τάφος καλύφθηκε με χώμα, μέσα στο οποίο βρέθηκαν πολλές αιχμές βελών, και επάνω του τοποθετήθηκαν λίθινες στήλες με τα ονόματα των νεκρών ανά φυλή³⁵. Μία τέτοια στήλη μαζί με θραύσματα άλλων δύο βρέθηκαν πρόσφατα στη ρωμαϊκή έπαυλη της Εύας στην Αρκαδία, που ανήκε στον πάμπλουτο Μαραθώνιο, Ηρώδη Αττικό. Η καλά σωζόμενη στήλη είναι κατασκευασμένη από πεντελικό μάρμαρο και ανήκε στην Ερεχθίδα φυλή. Στο ανώτερο μέρος της είναι γραμμένο το όνομα της

³⁵ Πετράκος, ό.π., 19-24.

φυλής και από κάτω ένα δίστιχο ελεγειακό επίγραμμα, που εξυμνεί το κατόρθωμα των πεσόντων: «η φήμη που απλώνεται στα πέρατα της φωτεινής γης θα πληροφορηθεί την αρετή αυτών των ανδρών, με ποιο τρόπο πέθαναν και πώς πολεμώντας τους Μήδους δόξασαν την Αθήνα, πολύ λιγότεροι αντιμετωπίζοντας στη μάχη πολλούς». Ακολουθούν τα ονόματα των νεκρών, από τα οποία σώζονται 21 αλλά πιθανολογείται ότι ήταν περισσότερα από 25 ή 28, αριθμός μεγάλος αναλογικά με το σύνολο των νεκρών, που όμως δικαιολογείται, καθώς η συγκεκριμένη φυλή βρισκόταν στο δεξιό άκρο της παράταξης των Αθηναίων³⁶.

Ο τύμβος των Αθηναίων σήμερα έχει ύψος 9 μ., περίμετρο περίπου 185 μ. και διάμετρο 50 μ., ωστόσο, δεν είναι βέβαιο ότι αυτή ήταν και η αρχική μορφή του μνημείου. Ο περιηγητής Πausanίας, που επισκέφθηκε το Μαραθώνα το 2^ο αι. μ.Χ., κάνει λόγο για τάφο και όχι για τύμβο (1.32.3). Μάλιστα, πρόσφατα, με αφορμή την ανεύρεση της ταφικής στήλης στην έπαυλη του Ηρώδη, διατυπώθηκε η άποψη ότι ο τύμβος είναι κατασκευάσμα μεταγενέστερο, ενώ το αρχικό μνημείο μεταφέρθηκε στο σύνολό του, μαζί με τις ταφικές στήλες, από τον ίδιο τον Ηρώδη στην έπαυλή του ως κειμήλιο³⁷. Εκτός από το ταφικό μνημείο στο πεδίο της μάχης, οι Αθηναίοι αμέσως μετά τα μηδικά ίδρυσαν και κενοτάφιο στο Δημόσιον Σήμα, ώστε να μην απουσιάζει η λαμπρότερη πολεμική στιγμή της πόλης από τα μνημεία των πεσόντων. Από το μνημείο αυτό σώζονται μόνο τμήματα της βάσης με επιγράμματα³⁸.

Κοντά στον τάφο των Αθηναίων, ο Πausanίας είδε και ένα δεύτερο, στον οποίο είχαν ταφεί οι Πλαταιείς, μαζί με τους δούλους, οι οποίοι θυσιάστηκαν για την πόλη τους και γι' αυτό τιμήθηκαν σαν ελεύθεροι πολίτες (1.32.3). Ένα δεύτερο, μικρότερο τεχνητό ύψωμα από πέτρες και χώμα είδε και ο Leake στις αρχές του 19^{ου} αιώνα³⁹ αλλά τέτοιο μνημείο και σε τέτοια απόσταση από τον τύμβο των Αθηναίων δεν έχει βρεθεί μέχρι σήμερα. Ένας τύμβος, που χρονολογείται στην εποχή της μάχης, ανασκάφηκε από τον Σπ. Μαρινάτο στην περιοχή του Βρανά, περίπου 3 χιλ. μακριά από το Σωρό. Περιείχε ένδεκα ταφές, που όλες ανήκαν σε άνδρες, εκτός από μία που ανήκε σε αγόρι περίπου δέκα ετών. Αρχικά ταυτίσθηκε με τον τύμβο των Πλαταιέων, τόσο, όμως, η τοποθεσία του όσο και τα ευρήματά του καθιστούν την ταύτιση αυτή ανασφαλής⁴⁰.

Οι Αθηναίοι τιμήσαν και τους αντιπάλους τους, γεγονός μοναδικό στη μέχρι τότε πολεμική ιστορία της πόλης. Την πληροφορία μας παραδίδει ο Πausanίας (1.32.5), ο οποίος, όμως, δεν μπόρεσε να δει το μνημείο, αν και γνώριζε ότι επρόκειτο για κοινό τάφο, ένα όρυγμα όπου τοποθετήθηκαν πρόχειρα τα σώματα των νεκρών. Η πιθανότερη θέση του θα ήταν στο σημείο όπου οι Πέρσες είχαν τις μεγαλύτερες απώλειες, δηλαδή κοντά στο τρόπαιο και στη Μεσοσπορίτισσα. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από τη μαρτυρία του Γερμανού λοχαγού M. Von Eschenburg, που το 1884-1885 χαρτογράφουσε την περιοχή του Μαραθώνα, ότι στη θέση της Μεσοσπορίτισσας και σε όλη την περιοχή που εκτείνεται ως τα έλη, υπήρχε μεγάλη

³⁶ Σπυρόπουλος, *Οι στήλες των πεσόντων*, 28-32. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 122-123.

³⁷ Σπυρόπουλος, *ό.π.*, 24-25.

³⁸ J.H. Oliver, "The monument with the Marathon epigrams", *Hesperia* 5 (1936), 225-234.

³⁹ Leake, *The Topography of Athens and the Demi*, 101.

⁴⁰ Σπ. Μαρινάτος, «Ανασκαφαί Μαραθώνος», *ΠΑΕ* 1970, 20-28. Πετράκος, *ό.π.*, 67.

ποσότητα από λείψανα οστών άτακτα τοποθετημένων, που φαίνεται πως ανήκαν σε εκατοντάδες νεκρών⁴¹.

Το τρόπαιο της μάχης

Από τα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. είχε καθιερωθεί η συνήθεια οι νικητές μιας μάχης να ανεγείρουν τρόπαιο στο σημείο του πεδίου όπου είχε σημειωθεί η οριστική καταστροφή του εχθρού. Ο συμβολισμός του ήταν η κατοχή του πεδίου και η δήλωση της νίκης, της *τροπής* του εχθρού σε φυγή. Συνήθως επρόκειτο για απλή κατασκευή, ένα κορμό δέντρου, επάνω στον οποίο τοποθετούσαν όπλα των ηττημένων. Στις σπουδαίες νίκες κατά των βαρβάρων, όμως, όπως στο Μαραθώνα και αργότερα στη Σαλαμίνα, πρώτοι οι Αθηναίοι ανήγειραν μνημειώδη τρόπαια⁴².

Το τρόπαιο του Μαραθώνα στήθηκε μετά τα μηδικά, την εποχή που οι Αθηναίοι ίδρυσαν και άλλα μνημεία για να διαιωνίσουν τη φήμη της συμμετοχής τους στους Περσικούς πολέμους. Ήταν κατασκευασμένο από λευκό μάρμαρο και ήταν στημένο κοντά στη Μεσοσπορίτισσα και σε ένα μεταγενέστερο, φράγκικο πύργο, όπου ήταν εντοιχισμένα θραύσματά του. Σήμερα στο ίδιο σημείο είναι στημένο ένα αντίγραφο του, ενώ τα πραγματικά θραύσματα του μνημείου εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μαραθώνος.

Το «τρόπαιον λίθου λευκού», που είδε ο Πausανίας (1.32.5) στην αρχική του θέση, ήταν φημισμένο κατά την αρχαιότητα και αναφέρεται από διάφορους συγγραφείς, όπως ο Πλάτων και ο Αριστοφάνης. Ήταν ένας μαρμάρινος αρράβδωτος κίονας διαμέτρου 0,80 μ. και ύψους περίπου 10 μ., με ιωνικό κιονόκρανο, επάνω στον οποίο ήταν στημένο το άγαλμα της Νίκης. Τα πρώτα τμήματά του αποκαλύφθηκαν το 1966 από τον E. Vanderpool και, αργότερα, προστέθηκε η βάση του από τον Μανόλη Κορρέ⁴³.

Η διαμνημόνευση της νίκης

Η ξεχωριστή τιμή που έγινε στους νεκρούς Μαραθωνομάχους και η ανέγερση του μνημειώδους τροπαιού είναι μόνο ένα δείγμα των ενεργειών του επίσημου αθηναϊκού κράτους, που δείχνουν την πρόθεσή του να διαιωνίσει τη νίκη στο Μαραθώνα. Το ίδιο δηλώνει και το στεφάνι της ελιάς που από τότε και έπειτα κοσμούσε το κράνος της Αθηνάς στα νομίσματα της πόλης, ενώ έχει διατυπωθεί η άποψη ότι και η κουκουβάγια με τα ανοιγμένα φτερά, που εικονίζεται στα περίφημα δεκάδραχμα του 486 π.Χ., συμβολίζει την επιφάνεια της θεάς στη μάχη. Κατά τον ίδιο τρόπο, στα ασημένια τετράδραχμα που έκοψαν οι Αθηναίοι μετά τη μάχη, εικόνισαν πίσω από τη γλαύκα τη

⁴¹ Eschenburg, H., *Topographische, archaeologische und militärische Betrachtungen auf dem Schlachtfelde von Marathon*, Berlin 1886, 10.

⁴² Σταϊνχάουερ, *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, 70-72.

⁴³ Πετράκος, ό.π., 28-30.

σελήνη στο χάσιμό της, συμβολίζοντας τόσο το χρόνο της μάχης όσο και τη βοήθεια της θεάς Αρτέμιδος, την οποία θεωρούσαν προσωποποίηση της σελήνης⁴⁴.

Το Μαραθώνα θα θυμίζουν στις επόμενες γενεές αρκετά μνημεία μέσα στην ίδια την πόλη. Η μάχη αποτέλεσε το θέμα μιας μεγάλης ζωγραφικής παράστασης που αποδίδεται στους ζωγράφους Πάναινο και Μίκωνα, έργο που κοσμούσε τον ένα τοίχο της Ποικίλης Στοάς και χρονολογείται γύρω στο 460 π.Χ. Η στοά αυτή βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της Αρχαίας Αγοράς και ήταν διακοσμημένη με μοναδικές ζωγραφικές παραστάσεις από μυθικές μάχες που σχετιζόνταν με την παράδοση της Αθήνας. Και μόνο το γεγονός, ότι η μάχη του Μαραθώνα τοποθετήθηκε δίπλα στην Αμαζονομαχία και στην άλωση της Τροίας, δείχνει την ιδιαίτερη σημασία που της αποδόθηκε για την ιστορία της πόλης, δεδομένου και ότι δεν συνηθιζόταν η απεικόνιση πραγματικών γεγονότων, ειδικά σε δημόσια κτήρια. Η παράσταση, όπως μας την περιγράφει ο Πausanias (1.15.3), αναπτύσσεται σε τρεις ενότητες, από τα δεξιά προς τα αριστερά. Στην πρώτη εικονίζονται οι Αθηναίοι και οι Πλαταιείς, που ξεχωρίζουν από τα βοιωτικά τους κράνη, να έρχονται σε σύγκρουση με τους βαρβάρους. Στο κέντρο εικονίζονται οι Πέρσες να τρέπονται σε φυγή προς το έλος, ενώ στο αριστερό άκρο εικονίζονται τα φοινικικά πλοία και οι Πέρσες μαζί με τους ιππείς τους, που μάχονται με Αθηναίους και προσπαθούν να επιβιβασθούν σε αυτά. Σε ξεχωριστή θέση εικονίζονται ο Μιλτιάδης, που δίνει το γενικό πρόσταγμα, ο Καλλιμάχος, που μάχεται κοντά στα πλοία, εκεί όπου σκοτώθηκε, οι θεοί του Ολύμπου που παρακολουθούν από ψηλά, ο ήρωας Μαραθών, ο Θησεύς, ο Ηρακλής, η Αθηνά και ο ήρωας Έχελος.

Αργότερα, μετά τα μηδικά, το Μαραθώνα θύμιζε το κολοσσιαίο χάλκινο άγαλμα της Αθηνάς Προμάχου στην Ακρόπολη, έργο του περίφημου γλύπτη Φειδία. Ήταν, σύμφωνα με τον Pausanias (1.28.2), προσφορά στη θεά της δεκάτης των λαφύρων από τη μάχη. Ο ίδιος περιηγητής σχετίζει με το Μαραθώνα και το ναό της Ευκλείας, τον οποίο χαρακτηρίζει ως «ανάθημα από τη νίκη κατά των Μήδων, οι οποίοι είχαν αποβιβαστεί στο Μαραθώνα» (Paus. 1.14.5).

Ο Μαραθώνας διαμνημονεύεται και στα δύο σπουδαία πανελλήνια ιερά, του Δία στην Ολυμπία και του Απόλλωνα στους Δελφούς. Στην Ολυμπία, όπως συνηθιζόταν, προσφέρθηκαν συμβολικά ένα χάλκινο περσικό κράνος ασσυριακού τύπου από τα λάφυρα της μάχης, με την επιγραφή «ΔΙΙ ΑΘΕΝΑΙΟΝ ΜΕΔΟΝ ΛΑΒΟΝΤΕΣ», και ένα κράνος από το νικηφόρο οπλισμό. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για το χάλκινο κορινθιακό κράνος του ίδιου του Μιλτιάδη, με τη λιτή αφιέρωσή του προς τον Δία γραμμένη στο κατώτερο μέρος του: «ΜΙΛΤΙΑΔΕΣ ΑΝΕΘΕΚΕΝ ΤΟΙ ΔΙ».

Στους Δελφούς, από τη δεκάτη των λαφύρων της μάχης οι Αθηναίοι αφιέρωσαν ένα σύνταγμα των ηρώων της πόλης, στην είσοδο του ιερού, αριστερά της Ιεράς οδού. Ήταν έργο του Φειδία και εξέχουσα θέση σε αυτό, ανάμεσα σε θεούς και ήρωες, κατείχε ο ανδριάντας του Μιλτιάδη (Paus. 10.10.1-2). Το σπουδαιότερο, όμως, μνημείο των Αθηναίων στους Δελφούς ήταν ο θησαυρός της πόλης, ένα μικρό δωρικό κτίσμα με μορφή ναΐσκου, που δέσποζε στην πρώτη στροφή της Ιεράς οδού. Τα

⁴⁴ Πετράκος, ό.π., 26. Σταϊνχάουερ, *Ο Μαραθών*, 146.

ανάγλυφα που το κοσμούσαν εξιστορούσαν τους άθλους του Ηρακλή και του Θησέα και σχετίζονταν με τη μυθολογία της πόλης και με την ανερχόμενη δύναμή της στο πανελλήνιο. Στο μικρό αυτό κτίσμα φυλάσσονταν, μεταξύ άλλων, λάφυρα από σημαντικές πολεμικές νίκες των Αθηναίων, καθώς και η δεκάτη από τα λάφυρα του Μαραθώνα, τα οποία εξέθεταν κατά τις επίσημες πομπές και γιορτές του ιερού, στη μικρή τριγωνική πλατεία που είχε σχηματισθεί μπροστά από το οικοδόμημα. Εκεί υπήρχε και η επιγραφή που δήλωνε ότι οι Αθηναίοι πρόσφεραν στον Απόλλωνα τη δεκάτη από τα λάφυρα που πήραν από τους Πέρσες: «ΑΘΕΝΑΙΟΙ ΤΟΙ ΑΠΟΛΛΟΝΙ ΑΠΟ ΜΕΔΟΝ ΑΚΡΟΘΙΝΙΑ ΤΕΣ ΜΑΡΑΘΟΝΙ ΜΑΧΕΣ» -ίσως να υπονοείται ότι με αυτά κατασκεύασαν τον ίδιο το θησαυρό (Παυσ. 10.11.5).

Αντίστοιχες ενέργειες έγιναν και από τους Πλαταιείς, αλλά σε πολύ μικρότερη κλίμακα. Όπως μας πληροφορεί ο Πausanias, από τα λάφυρα της μάχης που τους έδωσαν οι Αθηναίοι, αφιέρωσαν ένα ναό στην Αθηνά Αρεία, τη θεά Αθηνά με την πολεμική της υπόσταση. Το λατρευτικό άγαλμά της ήταν ξύλινο, επιχρυσωμένο, αλλά το πρόσωπο και τα άκρα ήταν από μάρμαρο Πεντέλης και είχε κατασκευασθεί και αυτό από το Φειδία. Στα πόδια του βρισκόταν ο ανδριάντας του Αριμνήστου, αρχηγού των Πλαταιέων στη μάχη του Μαραθώνα (Παυσ. 9.4. 1-2).

Ο Μαραθώνας στη συνείδηση των αρχαίων Ελλήνων

Η μάχη του Μαραθώνα ήταν γεγονός που για τους αρχαίους Έλληνες ξεπερνούσε τα όρια της λογικής και γι' αυτό συνδέθηκε με στοιχεία υπερφυσικά και με κατορθώματα υπεράνθρωπα. Οι αφηγήσεις των πρωταγωνιστών πήραν στη σκέψη των απλών ανθρώπων διαστάσεις μυθικές, μεταδόθηκαν από γενιά σε γενιά και διασώθηκαν με τη μορφή θρύλων και παραδόσεων. Οι οπλίτες που έπεσαν στη μάχη έγιναν ήρωες, που οι Αθηναίοι τους τιμούσαν συνεχώς μέχρι τη ρωμαϊκή εποχή. Στους ονομαστούς νεκρούς, όπως ο Καλλίμαχος και ο Κυνέγειρος, αποδόθηκε επικός θάνατος, αντάξιος των ομηρικών πολεμιστών. Οι αγγελιαφόροι της μάχης, τόσο ο Φειδιππίδης, που έτρεξε σε υπερβολικά μικρό διάστημα ως τη Σπάρτη, όσο και ο αγγελιαφόρος, που ξεψύχησε μόλις έφερε το νέο της νίκης, έγιναν πρόσωπα θρυλικά, που ξεπέρασαν την ανθρώπινη φύση τους. Το ίδιο ισχύει και για τους Αθηναίους οπλίτες, που κατάκοποι μετά τη μάχη και πάνοπλοι έσπευσαν στην πόλη για να την προστατεύσουν από τους Πέρσες.

Μυθικό χαρακτήρα στη νίκη προσδίδει και η παρουσία των θεών και των ηρώων στο πεδίο της μάχης, στοιχείο που μαρτυρείται τόσο από αρχαίους συγγραφείς όσο και στην απεικόνιση της Ποικίλης στοάς και παραπέμπει περισσότερο στα ομηρικά έπη και στην ηρωική παράδοση παρά στην ορθολογιστική αντιμετώπιση των γεγονότων της εποχής των μηδικών. Ο σπουδαιότερος ήρωας της πόλης, ο Θησέας, εμφανίστηκε από τον Κάτω Κόσμο, ο Ηρακλής μαζί με την Αθηνά κατέβηκαν από τον Όλυμπο, ο τοπικός ήρωας Μαραθών και ο αγροτικός ήρωας Έχετλος, προσωποποίηση του αλετριού, έσπευσαν να συνδράμουν τους πολεμιστές και να υπερασπιστούν την αγροτική περιοχή του Μαραθώνα.

Παρών στη μάχη ήταν και ο θεός Παν, που τιμήθηκε ιδιαίτερα από τους Αθηναίους μετά τη μάχη. Σύμφωνα με μια παράδοση, που αναφέρει ο Ηρόδοτος (6.105), ο Παν εμφανίσθηκε στο Φειδιππίδη, τον κήρυκα που έστειλαν οι Αθηναίοι για να ζητήσει βοήθεια από τη Σπάρτη, ενώ εκείνος περνούσε από το Παρθένιο όρος, κοντά στην Τεγέα της Αρκαδίας. Τον φώναξε με το όνομά του και τον διέταξε να ρωτήσει εκ μέρους του τους Αθηναίους γιατί δεν δίνουν σημασία στο θεό, ενώ εκείνος τους έχει βοηθήσει στο παρελθόν και θα τους βοηθήσει και στο μέλλον. Όταν πια οι Αθηναίοι συνειδητοποίησαν τη θετική έκβαση των γεγονότων, θεώρησαν ότι είχε συμβάλει σε αυτή και ο Παν και για το λόγο αυτό ίδρυσαν το ιερό του στο βράχο της Ακρόπολης και τελούσαν κάθε χρόνο θυσίες και λαμπαδηδρομία προς τιμήν του. Στο άγαλμά του υπήρχε και επιγράμμα που αποδίδεται στον Σιμωνίδη: «Εμένα, τον τραγοπόδαρο Πάνα, τον Αρκάδα, τον εχθρό των Μήδων, τον σύμμαχο των Αθηναίων, έστησε ο Μιλτιάδης» (μετάφρ. Β. Πετράκος). Λατρεία του Πάνα καθιερώθηκε και στο σπήλαιο της Οινόης, που βρίσκεται στα βουνά πάνω από το Μαραθώνα και είχε κατοικηθεί από την προϊστορική εποχή⁴⁵.

Οι μαχητές του Μαραθώνα αποτέλεσαν πρότυπο για τους Αθηναίους και το ιδανικό τους κυριάρχησε στη συνείδηση των Ελλήνων. Στον τύμβο των Αθηναίων έρχονταν κάθε χρόνο οι έφηβοι της πόλης για να προσφέρουν θυσίες και στεφάνια, ακόμη και ως τον 2^ο αι. π.Χ., ενώ γιόρταζαν κάθε χρόνο και την επέτειο της μάχης. Σε ανάμνηση της θυσίας των Μαραθωνομάχων καθιερώθηκαν αγώνες προς τιμήν των νεκρών γύρω από τον τύμβο. Μάλιστα, στην περιοχή έχει βρεθεί ένας χάλκινος λέβητας με την επιγραφή «ΑΘΕΝΑΙΟΙ. ΑΘΛΑ ΕΠΙ ΤΟΙΣ ΕΝ ΤΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ». Πρόκειται πιθανότατα για τεφροδόχο αγγείο κάποιου που είχε νικήσει στους αγώνες και θέλησε να ταφεί εκεί, ίσως επειδή ήταν και ο ίδιος Μαραθωνομάχος. Τους αγώνες αναφέρει και ο Διόδωρος Σικελιώτης (11.33.3): «οι Αθηναίοι στόλισαν τους τάφους εκείνων που έπεσαν κατά τον πόλεμο εναντίον των Περσών, και τότε αποφάσισαν να γίνεται αγώνας επιτάφιος και ψήφισαν νόμο να εκφωνείται λόγος προς τιμήν εκείνων που θάπτονταν με έξοδα του κράτους, από ρήτορες που είχαν διαλεχτεί επίτηδες» (μετάφραση Β. Πετράκος)⁴⁶.

Ο ίδιος ο Μαραθώνας έγινε σύμβολο, τόπος προσκυνήματος και αναζήτησης των καταλοίπων της μάχης. Μέχρι τα χρόνια του Πausανία υπήρχαν ακόμη θρύλοι και παραδόσεις που συνδέονταν με την περιοχή, όπως η μαρτυρία ότι τις νύχτες είχε κανείς την αίσθηση ότι ακούει ήχους αλόγων και θορύβους από τη μάχη μεταξύ ανδρών (Paus. 1.32.4). Τουλάχιστον μέχρι τη ρωμαϊκή εποχή οι επισκέπτες της περιοχής έβλεπαν με θαυμασμό στο βράχο πάνω από τη λίμνη τα λαξεύματα από τις φάτνες των αλόγων και τα ίχνη από τη σκηνή του ίδιου του Αρταφέρνη (Paus. 1.32.7).

Στην ιστορική μάχη αναφέρονταν συχνά οι αρχαίοι συγγραφείς και, ιδιαίτερα, οι Αθηναίοι. Οι μεγάλοι ρήτορες και φιλόσοφοι συχνά χρησιμοποιούσαν το Μαραθώνα ως σύμβολο, ως πρότυπο πατριωτισμού και ως παράδειγμα ανωτερότητας, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που η πόλη έπρεπε να θυμίσει στους συμμάχους και στους εχθρούς της το

⁴⁵ Ό.π., 36-37.

⁴⁶ Ό.π., 37-39.

μεγάλο της επίτευγμα. Την αθηναϊκή νίκη αποτυπώνει με τρόπο λιτό και σαφή το περίφημο επίγραμμα του Σιμωνίδη: «Ελλήνων προμαχούντες Αθηναίοι Μαραθώνι χρυσοφόρων Μήδων εστόρεσαν δύναμιν». Ο τραγικός ποιητής Αισχύλος, Μαραθωνομάχος και ο ίδιος, αφιέρωσε μια ολόκληρη τραγωδία στους Πέρσες και στην πανωλεθρία τους στη Σαλαμίνα, δεν παρέλειψε, όμως, να αναφερθεί στις κατάρτες τους προς την Αθήνα για τον «πολύ και καλό στρατό που έχασαν στο Μαραθώνα» (στ. 1085). Ο ίδιος κράτησε για τον τάφο του τον καλύτερό του στίχο για το Μαραθώνα και επέλεξε τη συμμετοχή του σε αυτή τη μάχη ως το πιο σημαντικό έργο του, για να το διαιωνίσει στο επίγραμμα που χαράχθηκε κάτω από το όνομά του, το πατρικό του και το όνομα της πόλης: «τη φημισμένη του αντρείοσύνη το άλσος του Μαραθώνα μπορεί να μαρτυρήσει κι ο μακρυμάλλης Μήδος που τη γνώριζε καλά» (μετάφρ. Β. Πετράκος)⁴⁷.

Η πραγματική σημασία της νίκης

Όσο και αν οι Αθηναίοι υπενθύμιζαν συνεχώς τη λαμπρή τους νίκη, ήδη από την αρχαιότητα υπήρχαν εκείνοι που προσπαθούσαν να μειώσουν τη σημασία της, θεωρώντας την κατασκεύασμα της αθηναϊκής προπαγάνδας και φιλόδοξης πολιτικής. Οι Σπαρτιάτες, μάλιστα, κατηγορούσαν τους Αθηναίους ότι με το Μαραθώνα εξόργισαν τους Πέρσες και προκάλεσαν τη μεγάλη εκστρατεία του Ξέρξη δέκα χρόνια αργότερα. Και σήμερα, όμως, υπάρχει διάχυτη μεταξύ των ιστορικών και η άποψη, ότι ο περσικός στρατός το 490 π.Χ. δεν ήθελε στην πραγματικότητα να υποτάξει την Αθήνα και την Ερέτρια ούτε να κατακτήσει την Ελλάδα ή την Ευρώπη, αλλά απλώς να τιμωρήσει τις δύο πόλεις, λιγότερο από εκδίκηση και περισσότερο για παραδειγματισμό και προς αποφυγή μελλοντικών κινήσεων τους κατά της περσικής αυτοκρατορίας. Για το λόγο αυτό οι Πέρσες σκόπευαν να εγκαταστήσουν στην Αθήνα τον Ιππία, του οποίου η καλή σχέση με τον Πέρση βασιλιά ήταν δεδομένη⁴⁸. Ακόμη, όμως, και αν η κατάκτηση της Ελλάδας δεν ήταν ο σκοπός της εκστρατείας του Δαρείου, είναι βέβαιο ότι αυτός ήταν ο σκοπός της εκστρατείας του Ξέρξη. Και δεν χωρεί αμφιβολία, ότι οι νίκες των Ελλήνων τότε, στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές, ήταν που εκδίωξαν οριστικά τους Πέρσες και έκριναν την ιστορία της Ελλάδας και της Ευρώπης. Όμως, η νίκη στο Μαραθώνα ήταν που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για να συμβεί αυτό.

Μέχρι τότε, η κατακτητική μανία των Περσών δεν είχε συναντήσει τόσο σθεναρή αντίσταση και οι Πέρσες είχαν ηττηθεί μόνο από τους Αιγύπτιους, αρκετά χρόνια πριν. «Μέχρι τότε, και το όνομα μόνο των Μήδων προκαλούσε φόβο στους Έλληνες», όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ηρόδοτος. Και ήταν οι Αθηναίοι που «πρώτοι από όλους τους Έλληνες έτρεξαν τότε κατά του εχθρού και πρώτοι δεν κλονίστηκαν βλέποντας στολή μηδική και άνδρες που φορούσαν τέτοια στολή» (Ηρόδ. 6.112). Το δέος που πρέπει να προκαλούσαν οι Πέρσες φαίνεται και από το γεγονός ότι οι ισχυρότεροι Έλληνες πολεμιστές, οι Σπαρτιάτες, ζήτησαν να τους δουν στο πεδίο της μάχης (Ηρόδ. 6.120).

⁴⁷ Ό.π., 46-47.

⁴⁸ Bury & Meiggs, ό.π., 247-248.

Είναι γεγονός, ότι οι Πέρσες αιφνιδιάστηκαν στο Μαραθώνα, όχι μόνο από την απρόσμενη επίθεση των Αθηναίων αλλά και από το ίδιο το γεγονός της ήττας τους. Ήταν τόσο βέβαιοι για την κατάκτηση της Αθήνας, που λέγεται ότι είχαν φέρει μαζί τους ένα τεράστιο όγκο μαρμάρου από την Πάρο για το τρόπαιο που θα κατασκεύαζαν για τη νίκη τους. Αυτό το μάρμαρο χρησιμοποιήθηκε, τελικά, από τους Αθηναίους για το άγαλμα της Νεμέσεως στο Ραμνούντα, που φιλοτέχνησε ο Φειδίας, πράξη επίσης συμβολική - τιμωρία της θεάς για την περσική υπεροψία (Παυσ. 1.33.2-3). Στο Μαραθώνα οι Πέρσες υπέστησαν το πρώτο μεγάλο πλήγμα στην αλαζονεία τους και ο μύθος του αήττητου της δύναμής τους καταρρίφθηκε, δίνοντας δύναμη και θάρρος στους Έλληνες για να αποκρούσουν την εκστρατεία του Ξέρξη. Το νόημα της πράξης αυτής αποτυπώνει ο Πλάτων μιλώντας για τους πολεμιστές του Μαραθώνα: «Αφού υπέστησαν τη δύναμη των βαρβάρων και τιμώρησαν την αλαζονεία ολόκληρης της Ασίας και αφού πρώτοι έστησαν τρόπαια για τις νίκες τους εναντίον των βαρβάρων, πρώτοι έδειξαν και δίδαξαν στους άλλους Έλληνες ότι δεν είναι ακατανίκητη η δύναμη των Περσών, αλλά ότι οσοδήποτε πλήθος ανθρώπων και οσοδήποτε πλούτος υπόκειται στους κανόνες της παλικαριάς» (Μενέξενος 240d).

Ανεξάρτητα, όμως, από το μέγεθος της ήττας των Περσών και τη σημασία της για τους ίδιους ή για τους υπόλοιπους Έλληνες, η σημασία της νίκης για την Αθήνα ήταν τεράστια και καθόρισε τη μετέπειτα πορεία της στα εσωτερικά ζητήματα και στη σχέση της με τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις. Ενώ μέχρι το Μαραθώνα η αδιαμφισβήτητη στρατιωτική δύναμη των Ελλήνων ήταν η Σπάρτη, μετά τη νίκη της, η Αθήνα καταξιώθηκε και αυτή ως στρατιωτικά ισχυρή, έχοντας, μάλιστα, και τον έπαινο των Σπαρτιατών. Χαρακτηριστική είναι η στάση τους απέναντι στους Αθηναίους στη μάχη των Πλαταιών: τους τοποθέτησαν στο δεξιό κέρασ της παράταξης, απέναντι στους Πέρσες, με την αιτιολογία ότι γνώριζαν πώς να τους αντιμετωπίσουν, λόγω της εμπειρίας του Μαραθώνα, ενώ οι ίδιοι ήταν άπειροι στο θέμα αυτό αλλά μπορούσαν πιο εύκολα να πολεμήσουν με τους Βοιωτούς και τους Θεσσαλούς (Ηρόδ. 9.46.2).

Η Αθήνα απέκτησε το κύρος και το σεβασμό των Ελλήνων και αναδείχθηκε σε πρόμαχο τους, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται και στο σιμωνίδειο επίγραμμα. Για πρώτη φορά οι Αθηναίοι φέρονται ως εκπρόσωποι όλων των Ελλήνων, καθώς η σύγκρουση στο Μαραθώνα δεν προβλήθηκε απλώς ως μία αμυντική κίνηση για τη διάσωση της Αθήνας αλλά ως θυσία για τη διάσωση της Ελλάδας. Η Αθήνα βρήκε την αυτοπεποίθηση και τη δυναμική που χρειαζόταν ύστερα από τις συνεχείς αναταραχές και μεταβολές που είχε υποστεί τα προηγούμενα χρόνια στο εσωτερικό της. Εκμεταλλεύθηκε στο έπακρο τη λαμπρή της νίκη για να θεμελιώσει επάνω της την ηγεμονική της πολιτική έναντι των συμμάχων της και μετέτρεψε το Μαραθώνα σε σύμβολο της δόξας της. Εξίσου σημαντική και ενδιαφέρουσα είναι και η ιδέα των ενωμένων Ελλήνων πίσω από την πρόμαχο Αθήνα. Για πρώτη φορά οι ελληνικές πόλεις εμφανίζονται συνασπισμένες – θεωρητικά τουλάχιστον- απέναντι στους Πέρσες, συνειδητοποιώντας τα κοινά εθνικά στοιχεία που τους ενώνουν και τους διακρίνουν από τους βαρβάρους.

Το όφελος, βέβαια, για την Αθήνα ήταν ακόμη μεγαλύτερο σε ό,τι αφορά την εσωτερική της πολιτική εξέλιξη. Ο Μαραθώνας ήταν η πρώτη ουσιαστική δοκιμασία των

μεταρρυθμίσεων που είχε θεσπίσει ο Κλεισθένης και η δοκιμασία αυτή στέφθηκε με επιτυχία. Οι νέοι δημοκρατικοί θεσμοί λειτούργησαν σωστά και αποτελεσματικά προς όφελος της πόλης: οι δήμοι, οι φυλές, ο ρόλος των αρχόντων και των στρατηγών, η ψηφοφορία, η στρατιωτική οργάνωση, η ισότητα των πολιτών-οπλιτών. Το σύστημα του Κλεισθένη το τίμησαν ακόμη και στον τρόπο που έθαψαν τους νεκρούς, μνημονεύοντάς τους κατά φυλές.

Στις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν στο Μαραθώνα διαβλέπει κανείς τα πρώτα βήματα της εξέλιξης και βελτίωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος. Το αξίωμα του πολεμάρχου, που συνήθως προερχόταν από την αριστοκρατική τάξη, έδωσε τη θέση του στο συλλογικό όργανο των δέκα στρατηγών, που εκλέγονταν από όλο το δήμο και όχι από κάθε φυλή ξεχωριστά. Λίγο αργότερα εφαρμόστηκε ο οστρακισμός, με σκοπό την προστασία του πολιτεύματος από τις προσωπικές φιλοδοξίες των εκλεγμένων ηγετών, ενώ παράλληλα, αναδείχθηκε η αξία των μεσαίων τάξεων, από τις οποίες προέρχονταν οι ελεύθεροι ισόνομοι πολίτες, που συγκροτούσαν το στρατό.

Το αποτέλεσμα ήταν η οριστική εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος και η οριστική αποφυγή εγκαθίδρυσης τυραννίας. Ο Ιππίας δεν επέστρεψε ποτέ στην Αθήνα και οι οπαδοί του εξοντώθηκαν από τους πολιτικούς τους αντιπάλους. Σταδιακά απομακρύνθηκαν από την πολιτική ζωή της πόλης και όλοι οι εκπρόσωποι του συντηρητισμού και της αριστοκρατίας και άνοιξε ο δρόμος για την επικράτηση των νέων δυνάμεων, των πιο δημοκρατικών, που εκπροσωπούσε ο Θεμιστοκλής, ο στρατηγός που δεν τον άφηνε να κοιμηθεί «το του Μιλτιάδου τρόπαιον». Και είναι γεγονός, ότι η πρωτοβουλία και η ηγετική στάση του Μιλτιάδη στο Μαραθώνα βοήθησε σημαντικά στην ανάληψη ανάλογων ρόλων στο μέλλον από δημοφιλείς στρατηγούς που απέκτησαν ηγετικό ρόλο, όπως ο Θεμιστοκλής και ο Αριστείδης.

Από την καθαρά στρατιωτική άποψη, ο Μαραθώνας ήταν καθοριστικός για τη δοκιμασία της οπλιτικής φάλαγγας ως πολεμικού σώματος. Μέχρι τότε, οι πολεμικές συγκρούσεις των Ελλήνων γίνονταν μεταξύ πόλεων, που διέθεταν παρόμοια οπλισμένα στρατιωτικά σώματα και παρεμφερείς τρόπους δράσης. Αυτή ήταν η πρώτη φορά που η οπλιτική φάλαγγα βρέθηκε αντιμέτωπη όχι απλώς με διαφορετικής οργάνωσης στρατό αλλά με την ισχυρότερη πολεμική μηχανή της εποχής και απέδειξε ότι η στρατιωτική δύναμη που βασίζεται σε καλά εκπαιδευμένους και οπλισμένους, ελεύθερους και ισόνομους πολίτες είναι ανώτερη και ισχυρότερη από οποιονδήποτε πολυπληθή στρατό που συγκροτείται από υπηκόους χωρίς συνοχή και χωρίς σύμπνοια. Παράλληλα, στο Μαραθώνα εμφανίσθηκε για πρώτη φορά και η εφαρμογή των βασικών αρχών της τακτικής. Μέχρι τότε οι μάχες μεταξύ των πόλεων κρίνονταν στην υπερίσχυση ενός συμπαγούς όγκου οπλιτών έναντι του άλλου. Ο Μιλτιάδης ήταν ο πρώτος που εφάρμοσε τέτοιου είδους ελιγμό, πολύ καλά προμελετημένο και προσχεδιασμένο⁴⁹. Αυτό έδωσε νέα δυναμική στη φάλαγγα και δημιούργησε εναλλακτικούς τρόπους δράσης της ανάλογα με τις συνθήκες της μάχης και τις ιδιαιτερότητες του αντιπάλου. Η τακτική του Μιλτιάδη, μάλιστα, υιοθετήθηκε στους

⁴⁹ Shrimpton, ό.π., 24-26, όπου υποστηρίζεται ότι η κίνηση της φάλαγγας με τον τρόπο που πραγματοποιήθηκε ήταν αδύνατο να μην έχει σχεδιαστεί και προετοιμαστεί με τρόπο εξαντλητικό.

επόμενους αιώνες και σε άλλες περιπτώσεις, όπως από τον Μέγα Αλέξανδρο, στη μάχη της Ισσοῦ, και από τον Καρχηδόνιο Αννίβα στις Κάννες⁵⁰.

Το ιδανικό του Μαραθώνα στη σύγχρονη εποχή

Αν η φιλοδοξία της Αθήνας αποσκοπούσε στη διαιώνιση της μνήμης του Μαραθώνα, είναι βέβαιο ότι η προσπάθειά της στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία. Τα θαυμαστά μνημεία, οι γραπτές μαρτυρίες και οι προφορικές παραδόσεις διατήρησαν ζωντανή τη φήμη της νίκης όχι μόνο ως την ύστερη αρχαιότητα αλλά και στους αιώνες που ακολούθησαν. Η μάχη θεωρήθηκε ως μία από τις σπουδαιότερες της παγκόσμιας ιστορίας, με καθοριστικής σημασίας συνέπειες όχι μόνο στην επιβίωση του ελληνικού κόσμου αλλά και ολόκληρης της Ευρώπης. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Βρετανού φιλοσόφου John Stuart Mill, που θεώρησε τη μάχη του Μαραθώνα σημαντικότερη για τη Βρετανία από τη μάχη του Hastings, το 1066, η οποία σήμανε τη νορμανδική κατάκτηση της χώρας⁵¹.

Στη νεότερη εποχή, ο Μαραθώνας έγινε τόπος αναζήτησης του ένδοξου παρελθόντος και ενέπνευσε τους αγώνες των λαών για ελευθερία και ανεξαρτησία. Δεν είναι τυχαίο ότι λίγο μετά τη Γαλλική Επανάσταση, το 1793, η πόλη Saint-Maximin ζήτησε να μετονομασθεί επίσης σε Marathon, αναφέροντας ως αιτιολογία ότι «αυτό το ιερό όνομα θυμίζει το αθηναϊκό πεδίο που έγινε ο τάφος εκατό χιλιάδων δορυφόρων». Στο άκρο αυτό της Αττικής κατέφθαναν περιηγητές και ερευνητές, που αναζητούσαν τα ίχνη του λαμπρού αθηναϊκού παρελθόντος, το πεδίο της μάχης, τον τόπο ταφής των ένδοξων νεκρών, την αύρα των Μαραθωνομάχων. Το κίνημα του φιλελληνισμού ανακάλυψε στους Αθηναίους οπλίτες τους ένδοξους προγόνους εκείνων που αγωνίζονταν και πάλι κατά της ανατολικής δεσποτείας. Έλληνες αγωνιστές της Επανάστασης εμφανίζονταν σε νεότερα έργα να εμπνέονται και να καθοδηγούνται από τους Μαραθωνομάχους ή από το επιβλητικό μαραθώνιο τοπίο. Η ιστορική μάχη της αρχαιότητας αποτέλεσε πηγή έμπνευσης πολλών καλλιτεχνών και ανθρώπων του πνεύματος, κυρίως στην Ευρώπη, και έγινε το θέμα θεατρικών έργων, λογοτεχνικών δημιουργημάτων και ζωγραφικών παραστάσεων.

Κυρίαρχη μορφή ανάμεσα στους Μαραθωνομάχους, που συγκίνησε όσο κανείς τους θαυμαστές του αρχαιοελληνικού πνεύματος, έγινε εκείνη του ηρωικού ημεροδρόμου που ξεψύχησε μόλις ανακοίνωσε το νέο της λαμπρής νίκης. Το υπεράνθρωπο κατόρθωμά του τιμήθηκε με την καθιέρωση του αγωνίσματος του μαραθώνιου δρόμου στην πρώτη αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων στη σύγχρονη εποχή. Αυτή παραμένει σήμερα η πιο γνωστή αναφορά στην οικουμενική σημασία της μάχης των Αθηναίων κατά των Περσών, που μεταφέρει το θρύλο του Μαραθώνα στα πέρατα της γης⁵².

⁵⁰ Ν. Φουσεντζίδης, *Η μάχη του Μαραθώνος από στρατιωτικής, εθνικής και πολιτικής απόψεως*, Αλεξάνδρεια 1938, 80-81.

⁵¹ *Η μάχη του Μαραθώνα. Ιστορία και θρύλος*, 8.

⁵² Goette & Weber, ό.π., 3-10. Θ. Κουτσογιάννης, «Η εικαστική έκφραση του genius loci», *Η μάχη του Μαραθώνα. Ιστορία και θρύλος*, 96-119.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bengtson, H., Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος (από τις απαρχές μέχρι τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία), Αθήνα 1991.
- Burn, A.R., Persia and the Greeks. The Defence of the West, c.546-478 B.C., London 1962.
- Bury, J.B. & R. Meiggs, Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας μέχρι το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Αθήνα 1978.
- Γαρουφαλής, Δ.Ν., Περσικοί πόλεμοι, 490-479 π.Χ. Ο τιτάνιος αγώνας που συγκλόνησε τον αρχαίο κόσμο, εκδ. Περισκόπιο, Αθήνα 2003.
- Δεπάστας, Ν.Σ., Στρατιωτική οργάνωση και πολεμική τέχνη των αρχαίων Ελλήνων (1600-146 π.Χ.), Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1999.
- Delbruck, H., "Marathon und die persische Taktik", Klio 17 (1921), 221-229.
- Doenges, N.A., "The Campaign and Battle of Marathon", Historia 47 (1998), 1-17.
- Evans, J.A.S., "Herodotus and the Battle of Marathon", Historia 42 (1993), 279-307.
- Ζαγάρη, Κ. (επιμ.), Μαραθών-Marathon, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης Μαραθώνος, Μαραθών 2008.
- Goette, H.R. & T.M. Weber, Marathon. Siedlungskammer und Schlachtfeld - Sommerfrische und Olympische Wettkampfstätte, Mainz 2004.
- Gomme, A.W., "Herodotus and Marathon", Phoenix 6 (1952), 77-81.
- Green, P., Οι ελληνοπερσικοί πόλεμοι, Αθήνα 1996.
- Η μάχη του Μαραθώνα, 490 π.Χ., «Ιστορικά», εφημ. Ελευθεροτυπία, τ. 232 (15/04/2004).
- Η μάχη του Μαραθώνα. Ιστορία και θρύλος, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2010.
- Hammond, N.G.L., "The Campaign and Battle of Marathon", JHS 88 (1968), 13-57.
- Hammond, N.G.L., Studies in Greek History, Oxford 1973.
- Θέμελης, Π. «Μαραθών. Τα πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα σε σχέση με τη μάχη», ΑΔ 29Α (1974), 226-244.
- Lazenby, J.F., The Mountains Look on Marathon. The Defence of Greece 490-479 B.C., Warminster 1993.
- Leake, W.M., The Topography of Athens and the Demi, Vol. II. The Demi of Attica, London 1841.

Μαραθών. Σύντομος Οδηγός, Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2008.

Μαραθώνας 490 π.Χ. Η Αθήνα συντρίβει την περσική υπεροψία, «Στρατιωτική Ιστορία», σειρά «Μεγάλες Μάχες», τεύχ. 21.

Μαρινάτος, Σπ., «Ανασκαφαί Μαραθώνος», ΠΑΕ 1970, 5-28.

Olmstead, A.T., Ιστορία της περσικής αυτοκρατορίας, Αθήνα 2002.

Mersch, J.A., "Archäologischer Kommentar zu den Gräbern der Athener und der Plataier in der Marathon", *Klio* 77 (1995), 55-64.

Πετράκος, Β.Χ., Ο Μαραθών, Αθήνα 1995.

Pritchett, W.K, *Studies in Ancient Greek Topography, Part I*, Berkeley-Los Angeles 1965.

Schreiner, J.H., *Two Battles and Two Bills: Marathon and the Athenian Fleet*, Oslo 2004.

Shrimpton, G., "The Persian Cavalry at Marathon", *Phoenix* 34 (1980), 20-37.

Σπυρόπουλος, Γ., Οι στήλες των πεσόντων στη μάχη του Μαραθώνα από την έπαυλη του Ηρώδη Αττικού στην Εύα Κυνουρίας, Αθήνα 2009.

Στάης, Β., «Ο Τύμβος των Μαραθωνομάχων», *ΑΔ* 6(1890), 65-71, 123-132, 7 (1891), 67, 97.

Σταϊνχάουερ, Γ., Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2000.

Σταϊνχάουερ, Γ., Ο Μαραθών και το Αρχαιολογικό Μουσείο, Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση, Αθήνα 2009.

Φωτίου, Κ., Η Τετράπολη του Μαραθώνα, Αθήνα 1982.